

Keményfi Róbert

TELEKI PÁL UTOLSÓ ÁLLAMFÖLDRAJZI VÍZIÓJA

*A déli német ütközőállam magyar képzelete [I.]**

„Hogy véget vessünk az alaptalan, propagandacélokból eltúlzott beszédeknek és írásoknak egy állítólagos tervbe vett »Prinz Eugen tartomány«, »Svábföld«, »Dunai Protektorátus«, »Birodalmi Protektorátus« létrehozásáról, vagy akárhogyan is nevezték meg ezeket a fantáziaszüleményeket, ezennel nyomatékosan leszögezem, hogy előttem egyetlen döntésre jogosult, magasabb birodalmi vagy pártszerv soha még csak nem is utalt rá, hogy ilyen tervek foglalkoztatnák.”¹

„Rónai még [1941.] április 2-án este beszélt vele, Teleki egy bizonyos anyagot sürgetett nála már napok óta, amit az intézetben kellett volna sürgősen elkészíteni, de ezt csak 3-án reggelre tudták összeállítani, ekkor már későn volt. Azt ugyanis olaszországi nagykövetünkön keresztül szeretne volna nyugatra juttatni, aki aznap utazott vissza Rómába.”²

„Április 1-jén reggel 7 órára Teleki magához kéretett. [...] Teleki azt indítványozta, hogy menjünk ki a Bástya sétányra, ott nyugodtan beszélgethetünk.

A tavaszi hűvös-ködös reggelen a sétány üres volt. Többször is végigmenve rajta egy lélekkel sem találkoztunk. Kitűnő hely volt bizalmas beszélgetésre. [...] Tartalmi hűséggel idézem: Valószínűleg nem fogunk kimaradni tudni a háborúból. Ha a németek lerohanják Jugoszláviát, az oroszok valószínűleg be fognak avatkozni: a háború hamarosan világméreteket ölt, s akkor lehet, hogy a németek vesztesre állnak. [...] A felkészülésben döntő, hogy ne csak a magunk dolgairól tájékozódjunk és tájékoztassunk, ne is csak a Kárpát-medence határai között gondolkodjunk, hanem egész Kelet-Közép-Európa teréről. Azt kell elérni, hogy ennek a területnek minden dolgát, adatait mi ismerjük a legjobban. [...] Aztán gyorsan más témára tért. Kicsit zavartan, kicsit gyanakodva kísértük vissza a Sándor-palotába, ott a

* A tanulmány első része. A második a Kommentár következő számában jelenik meg.

¹ A volt jugoszláviai német kultúrsozövetség- és népcsoportvezető Sepp Janko szavait idézi Norbert SPANNENBERGER: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között*, Lucidus, Budapest, 2005, 254.

² FRANYÓ Frigyes: *Rónai András élete és tudományos munkássága*, Földrajzi Értesítő 2008/1–2., 25.

bejáratnál elbúcsúzott tőlünk. Még utánam szolt, hogy a Göring-terv anyagát sürgősen küldjem fel neki.

[...] Április másodikán, kedden este szolt a telefon az Államtuományi Intézetben. Incze Péter, a miniszterelnök titkára tudatta, hogy a miniszterelnök úr sürgősen kéri a Göring-terv feldolgozását (egymás közt bizonyos akasztófahumorról »A marsall álma«-nak neveztük). Azt válaszoltam, hogy dolgozom rajta, de nem vagyok készen. Éjszaka, remélem, be tudom fejezni, reggel jelentkezem vele. A telefont Incze kezéből Teleki vette ki: »Ma estére kell az anyag nekem«, mondta türelmetlen hangon. »Az lehetetlen feleltem –, de reggelre ott leszek vele.« »Az már késő« – mondta bosszús hangon, és lecsapta a kagylót.³

A németeknek tulajdonított terüf pontjai

A magyar történelemtudomány, illetve államterveket bemutató geográfiai munkák, térképgyűjtemények a (német) elképzelést Göring-tervként kanonizálták.⁴ Az új államalakulat – pontosabban német tartomány, azaz *Gau* – Savoyai Jenő (más változatban „Savoyai Jenő álma”) nevet viselte volna. Az elképzelés közkeletű, fő kvantitatív, *geográfiai* vonalai arról szólnak, hogy a németek Dél-Magyarország, Románia és Jugoszlávia németek által lakott területeiből egy önálló, ám a birodalom szerves területi részét képező Gaut hoznak létre. Az új 44 ezer négyzetkilométeres közigazgatási és hatalmi teret a Románia és Jugoszlávia között addig megosztott Bánátból, a szerb Bácskából, valamint Magyarország területéről a Schwäbische Türkei dél-dunántúli részeiből, illetve kistájkból (például Tisza–Maros szöge) állították volna össze. Az új német Gau alapvetően a történeti Krassó–Szörény, Temes, Torontál, Bács–Bodrog és Baranya megyét fogta volna területileg egybe. Az állam népességének etnikai összetételében 29,1% magyar, 25,0% német, 21,4% román, 16,1% szerb képviselte volna magát.⁵

³ RÓNAI András: *Térképezett történelem*, Magvető, Budapest, 1989, 292–294.

⁴ Az elnevezésben valószínűleg a birodalmi marsall irányában érzett magyar ellenszenv jut kifejezésre. A második bécsi döntésben (1940) megállapított államhatár futásában Kolozsvártól keletre egy furcsa félkört kanyarítottak, amely terület nem került vissza Magyarországhoz. Ezt az alakzatot „Göring-has” névvel illették. Az volt a gyanú, hogy a kérdéses területen a Hermann Göring Werke megvette a belga Solvay cég földgáz-kitermelési érdekeltségeit, ezért nem vágták ketté az új államhatárral ezt a térséget (ABLONCZY Balázs: *A visszatért Erdély. 1940–1944*, Jaffa, Budapest, 2011, 46, 176). Valószínű, hogy ennek az ellenszenvnek az áthagyományozása lehet az ütközőállam-terv magyar névadásában. Itt köszönöm meg Ablonczy Balásznak tanulmányom történész lektorálását, pontosításait és tanácsait, valamint azt, hogy a Göring-elnevezés lehetséges gyökereire felhívta a figyelmem.

⁵ PÁNDI Lajos: *Köztes-Európa 1763–1993*, mtárs. Bárdi Nándor, térképek Molnárné Kasza Katalin, Osiris, Budapest, 1997, 224; ILYÉS Zoltán: *Az etnikai kép változásai a Vinga-járás falvaiban a 18. század elejétől napjainkig* = *Az Alföld történeti földrajza*, szerk. Frisnyák Sándor, MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testület – Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza, 2000, 153–183. A Délvidék korabeli etnikai rajzáról, a térség történeti térfolyamatairól lásd Theodor SCHIEDER: *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien. Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, I., Bundesministerium für Vertriebene, Flücht-

Ám az ütközőállam *részletes* német elképzelését a magyar tudományosság *nem egzakt német birodalmi írott források*, hanem alapvetően *memoárok, szóbeszéddek*, illetve később, a 20. század utolsó évtizedében Rónai András (1906–1991) 1989-ben megjelent visszaemlékezései nyomán emelte be a magyar történeti kánonba:

A Vajdaság a Kárpát-medence legtermékenyebb agrárterülete, ami egy új államnak kedvező alap. Ipar- és energiabázist szolgáltatson a Magyarországtól az új német államhoz csatolandó Baranya megye, Pécs környéke, kitűnő feketeszenével s a Vajdaságénál magasabb ipari kultúrájával. Baranyában jelentős német kisebbség él, ezek „felszabadítása” megfelelő indok a terület elszakítására. Az így is kicsiny új államhoz csatolandó még a Bánát, amely Trianon után részben Romániához, részben Jugoszláviához tartozott, és ahol szintén jelentős német kisebbség él, és a szénbányák mellett fejlett vas- és acélipar is van. Az így létrehozandó német állam terület, népességszám és gazdasági erő szerint nem áll majd messze a környező államoktól, és német vezetés alatt támaszpontja lesz a Birodalom balkáni politikájának.

Teleki nem vette tréfára a hírt. Ismerte annyira a németeket, hogy ne minősítse a tervet kalandos ötletnek. A németek hatalmuk tetőpontján voltak, és egy ilyen államszervezés még akkor is mély nyomot hagyhatott és további bonyodalmakra vezethetett volna, ha a németek elvesztenék a háborút. Lengyelországban abban az időben már folytak nagy népesség-áttelepítések. A németek a Vajdaságból nem haboztak volna néhány százezer magyart kitelepíteni, és a vákuumot németekkel feltölteni. A terv arra készítette Teleki Pált, hogy ne álljon mereven ellen a német átvonulási követelésnek, és egy olyan konstellációban, amelyben a jugoszláv–magyar baráti szerződés megszűnésével már nem vádolható, igényt tartson volt magyar területekre. A magyar katonai akcióknak feltételeket, a német átvonulásnak korlátokat kívánt szabni, a semleges és nyugati államokkal közölni, hogy milyen fenyegetés nyomására kell cselekednünk.

Velem nagy sebtében kidolgoztatta a német terv szerinti állam körvonalait és adatait, a három szenvedő állam területbe berajzolt térképét. Ezzel az anyaggal kívánta bizonyítani a nyugati és semleges államok előtt azt, hogy Magyarország nemcsak legálizálás előtt áll, ha szembeszegül a német követeléssel, hanem egy olyan konstellációban is részessé válik, amely súlyosan hathat a térség későbbi sorsára.

Az Államtudományi Intézetben rohammunkában felvázoltam ennek az információnk szerint Göring marsall által megálmodott államnak a képét, kidolgoztam a terület népességi, nemzetiségi, gazdaságföldrajzi és erőforrásadatait. Teleki a nyugati államoknak szánt információt naponta sürgette.⁶

linge und Kriegsgeschädigte, Düsseldorf, Leiner, 1961, 3–18, 119–132; KOCSIS Károly: *A délvidéki magyarság etnikai földrajza*, Néprajzi Látóhatár 1999/1–4., 1–36; *A Délvidék történeti földrajza*, szerk. Kókai Sándor, Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszék, Nyíregyháza, 2006; JAKABFFY Imre: *A Bánság népei*, Föld és Ember 2009/1–2., 17–36; *A Bánság történeti földrajza 1718–1918. A Bánság helye és szerepe a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában*, szerk. Kókai Sándor, Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza, 2010; Közép-Európa Közlemények 2011/2. (*A Habsburg Monarchia és öröksége* című blokk: 7–116). Itt köszönöm meg tisztelettel Ilyés Zoltán megjegyzéseit, amelyekkel írásomat több helyen is pontosította.

⁶ RÓNAI: *Térképezett történelem*, 287–291.

Ha Rónai ezen visszaemlékezését igen alaposan elolvassuk, ezzel párhuzamosan a különböző elbeszéléseket, korabeli képzeteket összefüggésekben tekintjük, illetve magát a fennmaradt írott, azaz megszövegezett *eredeti* tervet elemezzük, akkor felismerhető (amint azt Rónai az előbbi idézetben szinte ki is mondja), hogy az elképzelés által sugallni kívánt, az ütközőállam mögött meghúzódó (németként bemutatott) geopolitikai megfontolásról egészen máshová kell helyeznünk a hangsúlyt, azaz máshol kell keresnünk az államterv részletes megfogalmazásának fő célját.

Ezen olvasat eredményeként viszont felül kell vizsgálnunk azt a tételt is, hogy a magyar hadsereg délvidéki bevonulása, azaz részvétele Jugoszlávia megszállásában preventív módon megakadályozta a németek által lebegtetett ütközőállam megalakulását. Ugyanis ilyen összetett kidolgozottságú államföldrajzi elképzelés a birodalmi politikában nem létezett.

Értelmezési keretek: a térképi nyelv

A napjainkban lezajlott úgynevezett „kartográfiai fordulat” folyamata felismerte, hogy a térképek valamilyen közegben, azaz társadalmi/kulturális/történelmi hálóban születnek, tehát a térképek olvasatakor mindig figyelemmel kell lennünk erre a bonyolult háttérre.⁷ Hiszen e térképek – mint a jelen tanulmány tárgyát képező államterkép – értelemszerűen tükrözik iskolai műveltségünket, a „tér történetére” vonatkozó, a nemzeti kánonokban kialakult képeinket, illetve grafikus ikonokként felmutatják a tudattalan, nem hivatalos ismereteket is, azaz a közmegegyezés „mögött” kialakult társadalmi képzeletet, mellyel a nemzet a történelme terére tekint vagy éppen – akár a nemzeti érdekeknek megfelelő – imaginárius képekként a történeti folyamatok magyarázataként alkotott. A térkép ugyanis a természetéből következően a kulturális jelrendszerek hálójába is pontosan beilleszthető, sőt a térkép egyik plasztikus példája a képmásszerű jelek típusának is. A jelelmélet szerint tehát a térkép ikon, azaz képszerű jel, amely valamiképpen hasonlít a tárgyára. Fontos tulajdonsága a jelrendszeren belül a térképi (képszerű) jelnek, hogy a vevő nyelvektől függetlenül az üzenetet dekódolni képes, hiszen ez a jeltípus vizuális módon, egyetemes eszközkészlettel kódolja a közvetítendő üzenetet.⁸ A térkép univerzális kódoltságából azonban az is adódik, hogy szükségszerűen a valóság leegyszerűsítése, ezért tehát a térkép csupán eszmei modell, absztrakció. A térképnek az ikonikus természete mellett szimbolikus vonásai is vannak. Hiszen egyrészt olyan jel, amely a jelölt tárgyra pusztán saját (megállapodott „térképi”) jellemzőivel utal, másrészt a térkép értelmező híján elvesztené azt a jellegzetességét, amely őt jellé teszi. Különösen igaz ez az absztrakció a társadalmi jelenségek térképi vizualizációjára, mert ezekben az esetekben – eltérően a domborzati térképektől – még csak hasonlóság sincs a térképi jel és jelölt alakja között. Standardizált kódok

⁷ Raum. Ein interdisziplinäres Handbuch, szerk. Stephan Günzel, Metzler, Stuttgart–Weimar, 2010.

⁸ HOPPÁL Mihály: *Etnoszemiotika* (Néprajz egyetemi hallgatóknak 14.), Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1992, 16–23.

helyettesítik a valódi reprezentációt.⁹ A térképi egyszerűsítés (generalizálás) jellegét a térkép rendeltetése dönti el. A térkép szerkesztője határozza meg, hogy milyen adatokat, milyen alaptérképre visz fel.¹⁰

E kettős arculat – személy és funkció – viszonyrendszerében tekintenek a mai társadalomtudományok egyre inkább *retorikai szöveg*ként a térképre. Hiszen a térkép egyrészt a szerkesztője értékrendjét, álláspontját tükrözi, másrészt nemcsak az alkotója, hanem a tőle független, esetleg általa meg sem célzott működése is meghatározza e „szöveg” olvasatát. Ebben az új kartográfiai gondolkodásban arról van szó, hogy a térbeli/kartográfiai fordulat a vizsgálati nézőpontot a térképek társadalmi hatására, a társadalmi elvárások kiszolgálására, az annak való megfelelésre helyezi át.¹¹ A *kartográfiai fordulat* tehát „foglalkozik a világképek, a problémákat kezelhetővé tevő, kritikai kartográfia illetve a művészi megjelenítés lehetőségeinek kérdéseivel és azzal, hogy miképpen válhatnak megragadhatóvá a láthatatlan tartalmak. [...] A vizsgálódások köre az asztrofizikától a médiaelméletig; a Bécsben kifejlesztett, programozható, interaktív földgömbtől a kézzel készített, »kartográfiai« rajzok erőteljesebb alkalmazásáig, valamint az újragondolt grafikus kivitelezéstől, a zeneművek kartográfiai struktúráin át egészen a fiatalok tér-felfogását aktiváló módszerekig terjed. Épp úgy a [...] tárgyat képezi a realizmus egy lehető legsokrétűbb változata, mint az álmok és a fogékonnyá tétel kérdésköre. A történeti irányultságú kutatások egyszerre tudatosítják a kartográfia utópisztikus vonásait és azt, hogy a ki nem mondott tartalmak miképp vannak hatással immár a kezdetektől fogva a térképekre, amelyek ezáltal mint a meghatározó hatalom és az információ célzott szelekciójának kifejeződéseiként tételeződnek. A [...] művészi vállalkozások pedig az állandóan felemlgetett, alternatíva nélküli látszatobjektivitásra adott válaszokat, vagyis a rejtett tartalmakat nyilvánvalóvá tevő, kísérleti feltérképezésben rejlő és kiaknázható lehetőségeket példázzák. Még ha csak töredékes formában is, de itt egy világfelfogásról, a »Hol vagyok?« és a »Hogyan tovább?« kérdéseiről, a fennálló viszonyok bírálatáról, a tájékozódásról és elemző optimizmusról van szó.”¹²

A kérdés ma már nem az, hogy „a kartografált tér” mennyiben felel meg a „valóság-nak”, milyen pontosan tükrözik vissza a térképek az ábrázolandó jelenségek tényleges folyamatait, hanem az, hogy az adott vizuális nyelv/kód – tudatosan vagy tudattalanul – milyen (szándékolt vagy szándékolatlan) társadalmi összefüggéseket tükröz.¹³ Vagyis a térképi közlemény szemiotikai státusát – jelen esetben tehát szövegként értelmezve – a térkép generálásában részt vevő kódok hozzák létre.¹⁴ „A térképeknek az az ereje, hogy

⁹ E[rnst]. H. GOMBRICH: *A látható kép = Kommunikáció II. A kommunikáció világa*, szerk. Horányi Özséb, General Press, Budapest, 2003, 92–107.

¹⁰ TÖRÖK Zsolt: *A térképi modell dialektikája*, Földrajzi Értesítő 1987/1–2., 143–152; Charles S. Peirce: *A jelek felosztása = Szöveggyűjtemény a szemiotika tanulmányozásához*, szerk. Kárpáti Eszter, Aula, Budapest, 2004, 89–107.

¹¹ Peter HASLINGER – Vadim OSWALT: *Raumkonzepte, Wahrnehmungsdiskpositionen und die Karte als Medium von Politik und Geschichtskultur = Kampf der Karten. Propaganda- und Geschichtskarten als politische Instrumente und Identitätstexte*, szerk. Peter Haslinger – Vadim Oswald, Herder-Institut, Marburg, 2012, 1–12.

¹² Gerald BAST: *Universität als intellektuelles und gesellschaftliches Transferzentrum = Kartographisches Denken*, szerk. Christian Reder, Springer, Wien – New York, 2012, 9.

¹³ J[ohn]. B[rian]. HARLEY: *Deconstructing the map*, Cartographica 1989/2., 1–20.

¹⁴ HORÁNYI Özséb: *Jel, jelentés, információ, kép*, General Press, Budapest, 2006, 44.

értékeket és jelentéseket tudnak közvetíteni, a módszerben rejlik, ahogyan a kartográfia szabályait a kulturális szabályok befolyásolják, mint például »etnocentrizmus«.¹⁵

A fentebb leírtak szellemében az ütközőállam imaginárius képének narratív története azonban jóval bonyolultabb a magyar történeti kánonban szereplő terv (és megalkotott térkép) elfogadottnak vélt magyarázatánál. *A választ a sugallt térképi tartalommal és a hozzáfüzött statisztikai magyarázattal szemben a szándékolt elhagyások, kihagyások, azaz a hiánytörténetek, illetve ezen, lecsupaszított keretek nemzeti (jelen esetben magyar) érdeknek megfelelő feltöltései hordozzák.*

Politikai körülmények

A Délvidék megszállásának politika előzményei, háttere jól feltárt része a magyar történelemnek. Jelen írás szempontjából Teleki személyes krízisének és ezzel összefüggésben a déli német ütközőállam tervének felértékelődését, előtérbe lépését, mi több, a *tulajdonképpeni megalkotását* kell kiemelnünk. A miniszterelnök e helyzetben átélt személyes válságának okai részben az 1940. december 12-én Belgrádban aláírt jugoszláv–magyar örökbarátsági szerződés veszélybe kerülésében, részben pedig az 1941. március 25-ét, a háromhatalmi egyezményt aláíró Cvetković-kormány bukását követő gyors eseményekben jelölhetők meg. Németország ugyanis a baráti kabinet eltűnésére azonnal reagált. Hitler kiterjesztette Jugoszláviára is a Görögország megszállására irányuló Marita-akciót, s elvárta, hogy egyrészt Magyarország csatlakozzék aktív katonai erőkkkel a hadművelethez, másrészt pedig azt, hogy a magyar kormány tegye lehetővé a német csapatok felvonulását az ország területén. Habár Horthy már március 28-án közölte a német vezetéssel, hogy Magyarország teljesíti a kéréseket, a végső döntést az összeülő katonai tanács azonban az április 1-jén összeülő Legfelsőbb Honvédelmi Tanácsra bízta.¹⁶

Egy ilyen krízishelyzetben a miniszterelnök természetesen hatalmas felelősséget visel, főleg egy olyan vezető politikus, aki a térségről elmélyült tudományos (történeti, földrajzi, néprajzi, gazdasági, államjogi) ismeretekkel rendelkezik, illetve aki kormányfői kül- és szomszédpolitikájában következetesen az államterületi revízió mellett kötelezte el magát, és aki éppen nem kormányzati posztot viselő éveiben geográfusként is mindent megtett a trianoni országhatárok nemzetközi felülírásáért. A Teleki-szakirodalom alaposan elemezte és körüljárta a kormányfő utolsó napjainak szinte minden óráját, a kutatók rekonstruálták Teleki krízisének minden fázisát,¹⁷ hiszen a miniszterelnök pontosan látta, „Magyarország részvétele ebben az akcióban a nyugati hatalmakkal való

¹⁵ MEZŐ Ferenc: *Európa újrajrészolása = Magyarság és Európa*, szerk. Orosz István – Mazsu János – Pallai László – Pósn László, Multiplex Media – Ady Endre Akadémia, Debrecen, 2006, 285.

¹⁶ JUHÁSZ Gyula: *Magyarország külpolitikája*, Kossuth, Budapest, 1975, 238–247.

¹⁷ Telekiről és a miniszterelnök utolsó heteiről részleten lásd TILKOVSKY Loránt: *Teleki Pál*, Kossuth, Budapest, 1969, 129–150; TILKOVSKY Loránt: *Teleki Pál titokzatos halála*, Helikon, Budapest, 1989; *Teleki Pál és kora*, szerk. Csicséri-Rónay István – Vigh Károly, Occidental Press, Budapest, 1992; C[arlile]. A[y]lmer]. MACARTNEY: *Teleki Pál miniszterelnöksége 1939–1941*, Occidental Press, Budapest, 1993, 186–236; FODOR Ferenc: *Teleki Pál*, Mike és Társa Antikvárium, Budapest, 2001, 237–260; ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*, Elektra, Budapest, 2000, 104–134; ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*, Osiris, Budapest, 2005, 491–510.

szakítást, a nyílt háborús konfliktusba való sodródást jelentheti”.¹⁸ A miniszterelnök igen összetett törekvése egy időben arra irányult, hogy a két bécsi döntéssel (1938, 1940), illetve a kárpátaljai bevonulás (1939) elfogadásával a németeknek lekötöztetett kormánya 1) részint megfeleljen a birodalmi elvárásoknak, 2) részint a jugoszláv–magyar örök barátsági szerződés meg nem sértésével vagy legalábbis valamilyen jogi kikerülésével legitímálja a délvidéki magyar bevonulást, azaz a területi revíziót, 3) részint pedig – legfőbb szándékként – az előbbi két cél sikeres megvalósulása (német katonai igények teljesítése, területi annexió elérése) ne vonja maga után a nyugati hatalmak Magyarország elleni hadüzenetét.¹⁹

Ez a nagyívű (és kétségbeesett) „diplomáciai vállalkozás” tehát olyan összetett eszköz- és érvrendszer kidolgozását követelte meg az ország legfőbb vezetőitől – közöttük Teleki Páltól –, amely indokok egyszerre magyarázzák a Nyugat számára a németek melletti hadműveleti magyar részvételt és legitímálják a délvidéki területek magyar megszállását oly módon, hogy nem egy Jugoszlávia elleni agressziós lépésről van szó a magyar kormány részéről, hanem a katonai részvétellel a kormányzat csupán a Nyugat érdekeinek is megfelelő, megelőző védelmi intézkedést foganatosít, mert Teleki meggyőződése az volt, „hogy tartós revíziós eredményeket csak akkor lehet elérni, ha azokat a tengely hatalmi szféráján kívül álló, sőt azzal szemben álló országok is elismerik. [...] Teleki erejéből nem futott többre [...], hogy megpróbáljon bizonyos formai kibúvókat találni, amelyekről egyrészt a nyugati hatalmakkal való kapcsolat további fenntartásának némi lehetőségét remélte, másrészt azt, hogy ily módon megmenekülhet a világ közvéleménye előtt a szerződésszegés vádjától.”²⁰

Ebben a megnevezendő és a Nyugattal elfogadtatni kívánt jogalaphálóban (az önálló jugoszláv állam megszűnése nyomán kialakult új nemzetközi jogi helyzet, a magyar lakosságot ért atrocitások miatti fellépés) *kap szerepet a déli német ütközőállam víziója is*. Teleki úgy látta, abban az esetben, ha nem magyar csapatok szállják meg a magyarlakta déli területeket, hatalmi vákuum keletkezik,²¹ amely űrt a németek a bevonuló csapataikkal nem a magyar, hanem természetesen a saját érdekeinek megfelelően azonnal megszüntethetik. Teleki úgy látta, hogy *ebben a helyzetben reális esélye lenne egy közös német állam létrehozásának*.²²

Am ahhoz, hogy e harmadik érv, azaz az ütközőállam gondolata teljes, részletesen kidolgozott formát öltjön, és a magyar délvidéki bevonulás Nyugatnak szóló magyarázatára tulajdonképpen utolsó szalmaszálként szolgáljon, az kellett, hogy a két fentebb említett súlyos elsődleges argumentum, azaz a jogi indok, illetve a magyar anyanyelvű lakosság védelmének szükségessége, részben okafogyottá (jog), részben a tényleges atrocitások hiányában súlytalanná váljon. A magyar megszállás nemzetközi jogi alapját jelenthette volna ugyanis, ha Jugoszlávia szétesik a hadmozdulatok megindítása előtt. Ekkor lehetett

¹⁸ JUHÁSZ Gyula: *A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941*, Akadémiai, Budapest, 1964, 279.

¹⁹ Lásd részletesen *Uo.*, 252–312.

²⁰ TILKOVSKY Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*, Akadémiai, Budapest, 1967, 133, 297.

²¹ JUHÁSZ: *Magyarország külpolitikája*, 238–247.

²² Vö. MACARTNEY, *I. m.*, 219–222.

volna arra hivatkozni, hogy az az állam, amellyel aláírtuk az örök barátsági szerződést, már nem létezik. Teleki abban bízott, s kért folyamatosan a helyzetről a zágrábi magyar konzultól tájékoztatást, hogy a horvát szeparatisták kikiáltják az önálló Horvátországot.²³ Ugyanígy kért a kormány folyamatos jelentéseket a magyarság elleni esetleges szerb atrocitásokról, ám ezekre vonatkozó komoly bizonyítékok sem a külügyi jelentésekben, sem más hírforrásban nem merültek fel.²⁴

Ennek alapján a politikus Teleki kezében tehát nem maradt más, mint az, amihez a legjobban értett. A szakmája, a geográfia.

Nyomok, archívumok, írott források – az emlékezet bizonytalan szövege

A lineáris kartográfiatörténet-írást az utóbbi évtizedekben végbement szemléletváltás eredményeként részben felváltják, de mindenképpen kiegészítik azok az elemzések, amelyek az adott térkép születésének társadalmi és kulturális hátterét igyekeznek feltárni. A térképek mögött ugyanis történetek vannak. Történetek, amelyek a térképek készítésének mozgatórugóiról, az ábrázolás egykori működési/működtetési céljairól szólnak, melyek feltárásával értelmezhetjük a térképek „el nem mondott történeteit”, illetve elemezhetjük szándékolt hatásterületeiket, kódolt tartalmukat. Hol archivált írásos emlékek, hol a mesélő ember emlékképei őrzik az adott térkép elkészítésének körülményeit. „Nincs más dolgunk” tehát, mint hogy a felejtés/emlékezés, archivált/megsemmisített összetett hálójából kihámozzuk az egyes térképek mögöttes narratíváit. Az emlékezetből olyan ismeretek hívhatók elő, amelyeket a kollektív és/vagy az egyéni tudat akár a (térképhez kötött) történeti tényektől teljesen függetlenül valósnak és önmaga számára hitelesnek ismer el.

A magyar emlékezet

A déli német ütközőállam képzetéről – magának a terv részletes kidolgozójának, Rónai András fentebb idézett memoárjában kívül – több akkori magyar politikai szereplő visszaemlékezéseiben, naplóiban olvashatunk hosszabb-rövidebb részleteket, adatokat,

²³ CSUKA János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941*, Püski, Budapest, 1995; CSUKA János: *Kisebbségi sorsban*, Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1996. A zágrábi konzul táviratait lásd *Magyarország külpolitikája a nyugati hadjáratról a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941*, összeáll. Juhász Gyula, Akadémiai, Budapest, 1982.

²⁴ Részletesen lásd *Magyarország külpolitikája a nyugati hadjáratról a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941*; A. SAJTI Enikő: *Délvidék 1941–1944*, Kossuth, Budapest, 1987; A. SAJTI Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség*, Napvilág, Budapest, 2004; A. SAJTI Enikő: *Büntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*, Szegedi Tudományegyetem Történettudományi Doktori Iskola, Szeged, 2010; *Magyarország és a Balkán a XX. században*, szerk. A. Sajti Enikő, JATE Press, Szeged, 2011. A katonai beavatkozáshoz szükséges casus belli „igényéről”: Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon. 1938–1944*, Kossuth, Budapest, 1986, 204–205. Magyarellenenes hangulatjelentés: *Magyarok kisebbségben és szörvényben. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944*, bev. Romsics Ignác, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995, 462–463.

elnagyolt körvonalakat. Ha párhuzamosan olvassuk ezeket a szövegeket, körvonalazható az emlékezők alapvető beszédhelyzete, nevezetesen az, hogy az ütközőállam terve *szóbeli információk* (közlések, beszélgetések) formájában jutott a tudomásukra. Hallomások, találkozások, szóbeszédek, pletykák, áttételes hivatkozási források változatos tárháza rajzolódik ki a memoárokból.

Csicsery-Rónay István politikus, könyvkiadó, a Teleki Pál Munkaközösség egykori elnöke (1943–1947) emlékei szerint 1941. március 29-én, a zágrábi magyar konzulon keresztül jött a hír, hogy a vajdasági németek igyekeznek Prinz Eugen néven szervezett Gaut felállítani, amely „Temesvárt, Hunyad megyét, esetleg Tolnát is magában foglalná a Délvidéken kívül, és Németország integráns részévé válna”.²⁵ A könyvkiadó naplójában is németeknek történő területátadásról írt (Bácska, Bánát, Dél-Dunántól).²⁶

Desseffy Gyula politikus, a Kis Újság főszerkesztője, Teleki bizalmasa is szól visszaemlékezésében arról, hogyan értesült a német Gau létrehozásának tervéről. Elmondása szerint ő nem 1941 márciusára, hanem jó fél évvel korábban, a második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) időszakára helyezi azt a beszélgetést, amellyel a bécsi tárgyaláson részt vevő berlini küldöttség tájékoztatta egy ilyen eshetőségről. A birtokába jutott információt azonnal megosztotta Teleki Pállal, akit a hír igencsak feldúlt.²⁷

Szegedy-Maszák Aladár, akkoriban a berlini magyar követség titkára részletes beszámolót ad visszaemlékezéseiben a német tervekről:

[1941.] március 29-én egy Telekit rendkívül aggasztó értesülés érkezett Nagy Ivántól, a bácskai magyar politikuskárda egyik nagyon aktív és kalandos hajlamú tagjától. Bartók útján jelentette, hogy Altgayer, a horvátországi német népcsoport vezére azt mondta neki: Hitlernek és a német népnek nincs szüksége Magyarországra, amelynek a Vajdaságra irányuló követelései Németország részére „elfogadhatatlanok”, mert megalakítják a Prinz Eugen Gaut, amely a bécsi *Volksdeutsche Mittelstelle* szerint a „Schwäbische Türkei”-ből (vagyis Tolnából, Somogyból, Baranyából), valamint a Vajdaságból és a Bánságból állna és Vajdahunyadig terjedne. Ezt a tervet a magyar beavatkozás esetén a német kormány is támogatta volna. Macartney szerint ennek a tervnek a megakadályozása volt az egyik, talán fő oka annak, hogy Teleki, föltételeket szabva, a beavatkozás mellett döntött.

Az értesülés, pontosabban a *volksdeutsch* terv elképzelhető volt, noha más körülmények között nem vette volna kétségbe. Nem tudom, hogy a háború után földolgozták-e a *Volksdeutsche Mittelstelle* iratanyagát. Akkor Hitler megalomániás dühe, a *volksdeutsch* örület és az az előrs szerep, amelyet a náci imperializmus a német kisebbségeknek tulajdonított, az effajta értesüléseknek hitelt biztosított. Nagy Ivánt párizsi diák koromból ismerem, [...] vakmerő, túlzásra hajlamos, összeesküvő típusú

²⁵ CSICSERY-RÓNAY István: *Hét végzetes nap* = *Teleki Pál és kora*, 23–24, 28, 31.

²⁶ CSICSERY-RÓNAY István: *Első életem*, Századvég, Budapest, 2002, 134.

²⁷ DESSEFFY Gyula: *Emlékeim Teleki Pálról* = *Teleki Pál és kora*, 34–35. A jugoszláviai helyzetet elemző, a magyar miniszterelnökséghez eljuttatott, 1940-ben kelt jelentés már említi a népi németek önálló államtervét: *Magyarok kisebbségben és szövetségben*, 464–465.

ember volt. Bartók, aki az üzenetet továbbította, kitűnő tulajdonságai ellenére szintén hajlott a túlzásra és a konspiratív politikai szemléletre.

[...] Teleki megbízta Kovrig Bélát és Rónai Andrást, hogy az egész kérdést dolgozzák föl memorandumban a nyugati kormányok fölvilágosítására. Eszerint Magyarország a német tervek megghiúsítása végett vonul be a Délvidékre. A papírnak április 2-ig kellett volna elkészülnie, kiegészítve a németek oroszellenes terveire vonatkozó értesülésekkel. Teleki már nem kapta meg, Bárdossy pedig elhárította magától.

[...] A jugoszláv válság kiéleződése idején azt remélte, hogy az orosz–lengyel precdens követése, majd a Prinz Eugen Gau elhárítása Angliában és az Egyesült Államokban megértésre talál, hogy a kormányzói levél halvány kétértelmősége talán lehetővé tesz valamilyen kiutat – de nem tett, és Anglia sem fogadta el az 1939-es orosz indoklás magyar változatát.²⁸

Szegedy-Maszáék, a gyakorlott, érzékeny, művelt diplomata szavai igen árnyalt képet adnak a Gau képzetének bizonytalanságáról. A különböző, Telekihez szóban eljutó eltérő minőségű információkat, szóbeszédeket a miniszterelnök egy megfogható, *papírra vetett* terv kidolgozásával akarta alátámasztani. Arról van szó tehát Szegedy-Maszáék visszaemlékezésében, hogy önmaga sem akkor, sem később, azaz a memoárja megírásakor sem volt biztos egy ilyen terv német létezésében.²⁹ Visszaemlékezéséből kitűnik, hogy Szegedy-Maszáék kétségeit egyrészt az adatközlők személyének és szavahihetőségének megbízhatatlansága, másrészt pedig az *írásbeli dokumentumok teljes hiánya* táplálja.

De nem csupán e személyes emlékezetek állnak bizonytalan talajon, hanem maguk a korszakra és a témakörre vonatkozó történeti munkák sem tudnak egzakt forrásokra támaszkodva az ütközőállam német elképzeléséről képet adni. Éppen ezért a Prinz Eugen Gau tervének létét vagy nem is említik,³⁰ vagy alapvetően a korabeli szóbeszédekre, „aggasztó hírekre”,³¹ Telekire vonatkozó személyes emlékekre, Teleki egy levelére,³²

²⁸ SZEGEDY-MASZÁK Aladár: *Az ember ősszel visszanéz*, I., Európa–História, Budapest, 1996, 23–28.

²⁹ Habár a zágrábi magyar konzul és a belgrádi magyar nagykövet szóbeli közléseit is említik a visszaemlékezések a német területi tervek, azaz az ütközőállam kapcsán, az írásbeli külügyi táviratok egyikében sem szerepel, és meg sem említik a Gau tervét (*Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941; A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*, összeáll. Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula, Kossuth, Budapest, 1968, 556–570; PAVA István: *Trianon – Belvedere – Hadbalépés*, Pro Pannonia, Pécs, 1995, 152–153).

³⁰ A Teleki Pálról szóló nagyon alapos, sokszáz oldalas monográfiájában Teleki bizalmasa, a geográfus (!) Fodor Ferenc még csak meg sem említi a déli német állam tervét: FODOR: *Teleki Pál*, különösen 237–260.

³¹ MACARTNEY, I. m., 219. Teleki Pál miniszterelnökségét bemutató munkájában Macartney részletesen foglalkozik a déli német állam kérdésével (Uo., 218–223). Alapos értékelésében a Gau tevééről az eseményeket átélte, Telekihez közeli politikusok, titkárok, kabinetfőnökök *személyes elbeszélései*, kéziratossal visszaemlékezései alapján állította össze az elképzelés folyamatos, logikus rendet követő olvasatát.

³² JUHÁSZ: *A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941*, 306–309; TILKOVSKY Loránt: *Ez volt a Volksbund*, Kossuth, Budapest, 1978, 147. Teleki április 2-án írt bizalmasának, Apor Gábornak, a magyar szentszéki követnek, amelyben tájékoztatta egy német állam létrehozásának veszélyéről (Richard V. Burks: *Two Teleki Letters*, *Journal Central European Affairs* 1947. április, 72). A Teleki e levelét közreadó szerző a miniszterelnök írásban megfogalmazott szavaihoz fűzött jegyzetében az államtervet az Aussenpolitisches Amt der NSDAP és a Verein der Deutschen im Ausland szervezet *propagandájaként* értékeli. Burks – Basch ennek ellentmondó szavai ellenére – arról ír, hogy a déli német állam tervét a magyar Volksbund is megvitatta,

egymás munkáira hivatkozva, majd később, Rónai András memoárja megjelenése után (1989) a geográfus szavaira,³³ illetve a legutóbbi Teleki-életrajz a jelen írásban szereplő dokumentumra vezeti vissza és kanonizálta németként az állam tervét.³⁴

Úgy összegezzük, hogy az akkori szóbeli töredékek, elképzelések azáltal álltak össze mégis német eredetűnek vélt egységes és elfogadható („valós”) narratívává, hogy a legmagasabb hivatalos körök, azaz maga a miniszterelnök, Teleki Pál adott hitelt a terv létezésének, és hozott meg ezen információ birtokában döntéseket. A fentebb részletesen idézett Rónay-memoár pontosan ismerteti Teleki intézkedéseinek fő pontjait. A visszaemlékezés jól tükrözi Teleki kétségbeesett kísérletét, hogy a hozzá is töredékekben, szóbeszédekben eljutott tervnek *kézzelfogható, jól adatolt, részletesen kidolgozott formát adjon*, amely dokumentációval politikai lépéseit hitelesen alátámaszthatja.

A magyar memoárok és szóbeli tanúk az ütközőállam tervét elvileg tehát különböző német forrásokra, német eredetű értesülésekre támaszkodva említik, illetve emelték be a korszak területi elképzelései közé. A kérdés tehát, hogy mennyire tükrözik ezek a narratívák az egykori *tényleges* birodalmi terveket.

Nemzetközi irodalom és a német ütközőállam

(*Népi német elképzelések kontra birodalmi tervek*) A bánáti német ütközőállam képzetére – hol rövidebb, hol hosszabb terjedelemben – számos történeti munka utal. E kötetek, tanulmányok közös sajátossága, hogy igen *bizonytalanok* a Prinz Eugen Gau tervének *tényleges* létezésében:

„A közigazgatási hatalom ellenére, melyet a Bánátban biztosítottak részükre, a kisebbségi német nacionalisták nem voltak elégedettek a helyzetükkel. Korábban azt remélték, hogy a német kormány létrehoz majd egy nagyméretű német államot a Duna-Tisza völgyében, és nem volt ínyükre, amikor Hitler átengedte nyugaton a Bácska-régiót Magyarországnak [...]. A Bánát-beli vezetők személyesen mentek el Németországba, hogy Hitlert meggyőzzék, de nem jártak sikerrel. Valójában még arról sem lettek meggyőzve, hogy a háború után a Bánát nem kerül vagy Magyarországhoz, vagy Romániához, mivel Hitler mindkét államot szerette volna szorosabban a tengelyhatalmakhoz kötni azáltal a feltételezett kilátás által, miszerint ezt a régiót általuk megszerezhetőnek tartja.”³⁵

Hasonlóképpen: „A Hitler által Jugoszláviában 1941. április 12-én rendelet útján életbe léptetett német katonai közigazgatás ennek következtében lényegileg magát

és az ő értesülései szerint a magyarok közvetve, japán politikusokon keresztül érdeklődtek Berlinben, hogy mi lesz a Bánát sorsa. A külügyminiszter, von Ribbentrop kitérő választ adott a japánoknak (Uo., 72–73, 16. jegyzet).

³³ Gulyás László: *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig*, Hazai Térségfejlesztő Rt., h. n., 2005, 105–106.

³⁴ ABLONCZY: *Teleki Pál*, 2005, 497.

³⁵ Norman RICH: *Hitler's War Aims. The Establishment of the New Order*, II., W. W. Norton & Company, New York, 1974, 294–295. Itt köszönöm meg Csontos Pálnak az angol idézetek precíz fordítását.

a »Régi Szerbiá«-ra és a Tiszától keletre fekvő, Magyarország és Románia közt még mindig vitatott Bánátra korlátozta; [mivel] a Bánát régió, melyet hosszú távon Magyarországnak szántak, az ércekben gazdag Kelet-Szerbiával egyetemben egy különleges »német-védte« területet alkotott. A Bánátban élő német etnikai kisebbség elöszóretettel reménykedett a Birodalom jövőbeli kiterjesztésében. A Wermacht-csapatokat felszabadítóként üdvözölték, és most egy Prince Eugene Gau-hoz tartozó bánáti Reich Gau [birodalmi tartomány] alapításáról álmodoztak. Annak dacára azonban, hogy az elképzeléseiket a Birodalom bizonyos hatóságai elfogadták és a Birodalmi belügyminisztérium egy terjedelmes memorandumot hozott létre ebben a témában, Hitler, csakúgy, mint minden egyéb alkalommal, most sem kapkodta el, hogy foglalkozzon az ügygel.”³⁶

Ugyanilyen mendemondáira, személyes beszámolók és „jól informált” adatközlők elbeszéléseire támaszkodva, ám minden konkrét forrás nélkülözésével írt az emigrációjában a térség népi németsege korabeli törekvéseiről a Postatakarékpénztár egykori elnökgazgatója, majd Teleki beosztottjaként az Országos Hadigondozó Hivatal Gazdaságpolitikai Osztályán vezető tisztséget betöltő Baross Gábor is. E bizonytalan talajon Baross tehát a Gau-terv létrejöttében a magyar Volksbund szerepét a következőképpen láttatja:

„A Volksbund azt javasolta és támogatta, hogy a német–jugoszláv konfliktust követően az anyaországhoz visszakerült dél–magyarországi területeket »Schwabische Türkei« vagy »Prinz Eugen Gau« néven kellene nevezni és visszacsatolni. Ezen követelések értelmében a következő városok: Eszék, Pécs, Temesvár és Orsova, a környező vidékeik, valamint Tolna megye és az erdélyi bányászterületek egy különálló Gau, azaz közigazgatási egység keretében Németországon kívül, de a Harmadik Birodalom irányítása alatti területévé válnának. [...] Úgy gondolkodtak, és nem minden alap nélkül, hogy amennyiben egyedül a Wehrmacht foglalta volna el az összes délvidéki területet, azok végül elvesztek volna számunkra, pontosan azért, mert az ezeken a déli területeken etnikus kisebbségben élő német lakosság egy független »Prinz Eugen Gau« elnevezésű közigazgatási egységet kívánt létrehozni Bácska és Bánát korábbi területéből, valamint a szintiszta magyar Baranya és Tolna megyékből. Ez a terület aztán a Harmadik Birodalom közvetlen irányítása alákerült volna.”³⁷

Egy másik írás a Prinz Eugen Gau tervét éppen Sepp Jankónak, a jugoszláviai népet népcsoport (Schwäbisch-Deutscher Kulturbund) vezetőjének tulajdonítja, olyannyira, hogy az államalapítás ünnepélyes dátuma is („állítólag”) ki volt tűzve 1941. május 1-jére, s az alapítási ceremóniát csak Heydrich éles hangvételű levele akadályozta meg:

„Nem utolsósorban ezen koncepciók alapján szövögethette terveit a Bánát németek által megszállt részén élő német népcsoport mindig nagyon jól informált vezére, Sepp Janko egy (a bácskai, bánáti és részben erdélyi, valamint baranyai területekből álló)

³⁶ Bernhard R. KROENER – Rolf-Dieter MÜLLER – Hans UMBREIT: *Germany and the Second World War. Organization and Mobilization in the German Sphere of Power, V/1.*, ford. Derry Cook-Radmore, Oxford UP, London – New York, 2000, oldalszám nélkül.

³⁷ Gábor BAROSS: *Hungary and Hitler*, Danubian Press, Astor (Florida), 1970, 108–112.

»Prinz Eugen Gauval« kapcsolatban. A hadi események alakulása a Balkánon azonban meggátolta ezeknek a terjeszkedő területrendezési céloknak a végrehajtását.³⁸

Más művek más politikusokat neveznek meg az államterv képviselőjének. Képbe került az ötlet terjesztőjeként a romániai német népcsoport (Deutschen Volksgruppe in Rumänien) vezetője, Andreas Schmidt,³⁹ Helmut Karl Triska osztrák diplomata, ez időben (1940–41) a berlini külügyminisztérium népi német politikájáért (*Volkstumspolitik*) felelős vezetője, illetve Nikolaus Hans Hockl pedagógus, helytörténész/politikus is, aki a *Das deutsche Banat* (1940) című könyvében felvetette a formálódó új német rendben a Bánát szerepét, amelynek nyomán „máris pletykák kaptak szárnyra egy önálló Bánatról, illetve egy autonóm német »Dunaországról«, egy »német Dunáról«, valamint egy Bánáttól Erdélyig terjedő német területről”.⁴⁰

Ugyanezeket a „pletykákat”, államterv-álmokat említi más, a térség – jelen esetben román – népi német politikusainak levelezését, a területi tervekkel kapcsolatos napi sajtóhíreket elemző írás is. Andreas Schmidt egyik, az SS főhivatalába is eljuttatott „álma” szerint *egész Erdélyt* le kellett volna választani Romániáról és önálló birodalmi tartományként kellett volna megszervezni.⁴¹

(Kétségek) Az előző pontban bemutatott, csupán szóbeszédekben terjedő terveket Hans-Ulrich Wehler gondos levéltári kutatások révén megpróbálta írott forrásokkal is alátámasztani. Természetesen a fentebb idézett Szegedy-Maszák-ajánlattól teljesen függetlenül – miszerint át kellene nézni a német külügy, illetve a VOMI⁴² iratait ahhoz, hogy érdemben nyilatkozni tudjunk a *tényleges* német államtervekről – Wehler Szegedy-Maszák emlékeinek lejegyzésénél (1970–80-as évek) már jó 10–15 évvel korábban, 1960-as évek elején átnézte a területi elképzelésekre vonatkozóan az irattárakat.⁴³ Egyetlen iratot talált a dunai alföld területén létesítendő német protektorátusról és az ide irányuló német betelepítési tervekről. Ám ez a dokumentum egyrészt nem a „Prinz Eugen Gau” képzetét, hanem attól eltérő területi rendezésről, egy széles, Mohácsról egészen a Fekete-

³⁸ Walter MANOSCHEK: „Serbien ist judenfrei”: militärische Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42, Oldenbourg, München, 1995², 27.

³⁹ Schmidt propagandabeszédekben fogalmazta meg vágyalmát egy önálló Gau létrehozására, amelynek megalapítására a berlini külügyminisztérium egyik jelentése szerint romániai területen már Bergland Gau néven (1941. február 16-án, Déván) kísérlet is történt: Klaus POPA: *Akten um die Deutsche Volksgruppe in Rumänien 1937–1945*, Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, 2005, 193.

⁴⁰ Stephan O. Schüller: *Für Glaube, Führen, Volk, Vater- oder Mutterland?*, LIT, Berlin, 2009, 292–293.

⁴¹ Hans Wolfram HOCKL: *Deutscher als die Deutschen*, Eigenverlag des Verfassers, 1987, 104; G[eza]. C. PAIKERT: *The Danube Swabians*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1967, 173.

⁴² VOMI: Volksdeutsche Mittelstelle (Népi-német Közvetítőszerv). A nemzetiszocialista államban a népi németekre vonatkozó politikai célok megvalósításáért és az ezekhez vezető lépések kidolgozásáért felelős hatóság volt, amelyet 1941-ben az SS-be tagoltak, és közvetlenül a Reichsführer, Heinrich Himmler felügyelete alá helyezték. A VOMI tevékenységéről lásd Valdis O. LUMANS: *Himmler's Auxiliaries*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill – London, 1993, Délkelet-Európáról több részletben: 101–130, 171–175, 217–249.

⁴³ Hans-Ulrich WEHLER: „Reichfestung Belgrad”. *Nationalsozialistische „Raumordnung” in Südosteuropa*, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1963/1., 73.

tengerig húzódó német betelepítési sáv vágyott tervéről beszél, másrészt pedig az irat *nem* Berlin hivatalos területrendezési elképzeléseit tartalmazza, hanem egy jelentést, amelyben az NSDAP Külföldi Szervezetének (Auslandsorganisation) jugoszláviai referense (Landesgruppenleiter) adott helyzetértékelést 1940-ben a jugoszláv népi németek politikai körülményeiről. Ám jelen írás tárgya szempontjából igen figyelemre méltó, hogy a német történész a „Prinz Eugen Gau” ideája kapcsán – Macartney nyomán – maga is Teleki Pál már említett Apor-féle levelét említi meg olyan forrásként, amely írott formában utal legalább e szóbeszédekben terjedő államképzetre.⁴⁴

„A dunai svábok körében 1939 végétől kedve keringtek pletykák az állami jövőjüket illetően. »Nagyon nagy részük úgy vélte, hogy a jugoszláviai népi németekből, mintegy a dunai Alföld területén egy német protektorátus fog alakulni« – ahogyan az »NSDAP külföldi szervezetének« egyik korabeli jelentésében olvasható. Hasonló pletykák jutottak el magyar kormánykörökbe is. Míg Teleki miniszterelnök 1941. április 2-án öngyilkosságot követett el, még ugyanazon a napon kelt levelében megosztotta Apor barátjával titkos félelmét, miszerint a németek, ha Magyarország Jugoszlávia lerohanása után közvetlenül nem szállja meg a Bánátot, egy német államot fognak létrehozni »Bácskából, Bánátból, az (erdélyi) Szászföldből és talán Baranyából«. Az így keletkező dunai állam, mely egy másik verzióban »Prinz Eugen Gauként jelenik meg«, a Birodalom »még ha különálló, mégis integrált részeként« szerveznék is meg.

A németek Balkánon vívott háborújának kimenetele igen magasra engedte burjánzani ezeket a merész elképzeléseket, és kétségtelenül szárnyat adott a tervek szövөгөтőinek. A zágrábi német követ jelentette az új Horvátország keleti, szerémi peremén élő németekről, hogy köreikben »láthatóan« szárnyra kapott Jankónak az a terve, miszerint »Belgrád körül egy autonóm német területet« szándékozik alapítani. Még ha egyesek fejében talán fel is ötlött a »Bánát Birodalmi Gau« ötlete, az éppen magyarrá lett Bácska és Baranya területén élő népi németek nyilvánvalóan igen széles körei tartottak ki azon vélekedésük mellett, hogy »különleges területi státuszt fognak kapni«. Mivel néhány helyen emiatt ridegen el is utasították a magyar hatóságok által részükre felkínált pozíciókat, a »Magyarországi Németek Népi Szövetségének« vezetője egy ilyen területen tett utazást követően leplezetlen kedvetlenséggel jelentette, hogy ott bizony az »egy esetlegesen birodalmi állampolgársággal is járó autonómia« gondolata »nagy szerepet« játszik.

Ezzel szemben a bácskai és baranyai németek nemzetiszocializmus felé hajló aktivista elemei továbbra is makacsul kitartottak a »Prinz Eugen Föld (Gau)« eszményképe mellett, mely talán még összeköttetésben is állhatna a Birodalommal egy Baranyán és Sváb-Törökországon végighúzódnó tömlőszerű korridor segítségével.⁴⁵

A történész végül arra a következtetésre jut, hogy egy autonóm vagy önálló német Gaura (legyen az „Prinz Eugen” vagy „Bánáti” néven) nincsen semmilyen írott forrás,

⁴⁴ Uo. (5. és 6. jegyzet); Hans-Ulrich WEHLER: *Nationalitätenpolitik in Jugoslawien*, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1980, 130 (26. és 27. jegyzet).

⁴⁵ WEHLER: *Nationalitätenpolitik in Jugoslawien*, 51–52.

illetve nincs arra semmilyen konkrét adat, hogy Berlin – például a VOMI égisze alatt⁴⁶ – készítettett volna ilyen tervet. Annál inkább voltak viszont pletykák, ilyen jellegű álmok, nagy körvonalakban megfogalmazott kívánságok a térségben élő népi németek oldaláról, ám ezek sem álltak össze semmilyen határozottan kidolgozott, Berlinnek megküldendő, a romániai és a jugoszláviai németek által egységesen felkarolt tervvé.⁴⁷

(Cáfolatok) A déli német ütközőállam képzetét több oldalnyi terjedelemben, igen árnyaltan tárgyalja a térség II. világháborús etnikai viszonyait és folyamatait elemző, mindenki által szinte kötelezően hivatkozott Wuescht-féle monográfia.⁴⁸ A II. világháború idején a Bánátban élő egykori helytörténész, majd koblenzi térképtáros az archívum iratanyagait áttekintve,⁴⁹ illetve a fentebb már említett történeti munkákra hivatkozva mutatja be az elképzelés sorsát. Wuescht elemzése arra a következtetésre jut, hogy ezek a kétséges gyökerű és hátterű tervek az éppen széteső jugoszláviai német népcsort azon félelmeire adott helyi (!) kétségbeesett válaszok, amelyekkel a visszatérő magyar uralmat szerették volna elkerülni. Ám e területiautonómia-törekvésben sajátos módon benne van az a lokális érdek is, amellyel a szerbiai német népcsoport vezetői éppen a német kisebbségekre vonatkozó birodalmi politika alól szerettek volna némi függetlenséggel kibújni. Elemzésében Wuescht arra is kitér, hogy központi terv valamiféle dunai államra

⁴⁶ Hans BUCHHEIM: *Die SS in der Verfassung des Dritten Reiches*, Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 1955/2., 150–154.

⁴⁷ WEHLER: *Nationalitätenpolitik in Jugoslawien*, 52–53.

⁴⁸ Johann WUESCHT: *Jugoslawien und das Dritte Reich*, Seewald, Stuttgart, 1969.

⁴⁹ Johann Wuescht elkötelezett népi népet helytörténész volt, akinek a viszonya a nemzetiszocializmus-hoz igen bonyolult, ezért munkássága, illetve II. világháború utáni tevékenysége meglehetősen óvatossá megközelítést igényel. Úgy látta, hogy egészség nélkül nincs hosszú távon megmaradó népcsoport sem. Ennek az elvnek jegyében fogadta el és hirdette a WoGe (Wohlfahrt und Gesundheit) című lapjában a nemzetiszocializmus fajhigiéniai tanait, üdvözölte a német rassz védelme érdekében a nemzetiszocialista rezsim sterilizációs törvényét, illetve adott főszerkesztőként lapjában a birodalomban tevékenykedő demográfusok és orvosok nyílt fajhigiéniai vendégírásainak is helyet, valamint tűzte ki célul 1934-ben lapja egyik küldetéseként a Vajdaság antropológiai vizsgálatát és ezen eredmények közzétételét. A halálakor a róla írt értékelések alapján Wuescht vagy csendes „Mitläufer”-ként jelenik meg (*Zum Tode von Johann Wüscht*, Mitteilungen für die Deutschen aus dem Donauraum 22/23. [1976], 5), vagy a korszakban végzett tevékenységét meg sem említi (Johann Adam STUPP: *Johann Wüscht, der Historiker des Jugoslawiendeutschums*, Südostdeutsche Vierteljahresblätter 21/3. [1972], 145–146). Azonban az életmű legfrissebb kritikai értékelése nem egyszerű „tudomásul vevőt”, hanem a konzervativizmus és a nemzetiszocializmus ideái között aktívan tevékenykedő „Schreibtischtäter”-t lát a tevékenységében (Carl BETHKE: *Deutsche und ungarische Minderheiten in Kroatien und der Vojvodina 1918–1941*, Harrassowitz, Wiesbaden, 2009, 392–396). Wuescht 1945 utáni életében egy nagy tabula rasát hajtott végre, és a Harmadik Birodalom anyagát is őrző koblenzi archívum a térséget legjobban ismerő levéltárosaként olyan, a német népcsoportra vonatkozó birodalmi politikát bemutató összegző monográfiák elkészítésére vállalkozott és elemezte ezekben lapja hatását is, mintha a nemzetiszocializmus időszakában egy másik szerzőről lett volna szó. A térségben élő németek és a nemzetiszocializmus viszonyának kritikai feldolgozására egészen a 2000-es évekig kellett várni (lásd Johann BÖHM: *Die Deutschen Volksgruppe in Jugoslawien 1918–1941*, Peter Lang, Frankfurt am Main, Berlin – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, 2009; Johann BÖHM: *Die deutschen Volksgruppen im Unabhängigen Staat Kroatien und im serbischen Banat*, Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, 2012). Wuescht tevékenységéről magyarul lásd TÓTH BAGI István: *Pusztulunk, veszünk...*, Híd 1994/7–8. 502–529. (Itt köszönöm meg Hans-Werner Retterath néprajzkutatónak azt a hosszú beszélgetést, amelyet Wuescht munkásságának árnyalt értékeléséről folytattunk.)

az okkupáció után sem volt, sőt éppen ellenkezőleg, Berlin vonakodott bármilyen népességcsere végrehajtásától, azaz a képzelt független Gau területéről a szerbek ki, illetve németek idetelepítésétől.⁵⁰

Wuescht több forrásra hivatkozva ír e népi német célokról, amelyek között még nem szerepelt egy olyan alap, amely teljes mértékben megerősíti a levéltáros következtetéseit. A nyolcvanas évek elején két kiadásban is megjelent (1982, 1983) a II. világháború után a felelősségre vonás elől Argentínába menekülő Sepp Jankónak, a nemzetiszocializmus időszakában a Jugoszlávia német kultúrszövetség- és népcsoportvezetőjének visszaemlékezése. Janko önálló alfejezetben *Nem a német birodalmi védnökség, hanem az autonóm tartomány létrejötte a cél* címmel írt a Prinz Eugen Gau-tervről. A népcsoportvezető utólagos politikai bölcseséggel azzal indokolta az ilyen területi elképzelés elvetését, hogy már akkor belátták, a környező népeket irritálta volna egy köztes német autonóm állam. Arra lett volna csupán „jó” egy ilyen Gau, hogy feleslegesen felszítsa az ott élő németek ellen irányuló nacionalizmust:

Ez az egész önálló állam létrehozásáról szóló hazugság nem több, mint koholmány, melyet tudatosan azért kezdtek el terjesztetni, hogy aztán azt rágalmazóan a német népcsoport számlájára írják, mintha ez az ő törekvésük lett volna. A népcsoport vezetői azonban *sohasem* dédelgettek ilyen ábrándokat.

Amire ezzel szemben az 1941 előtti időszakban valóban törekedtem, az a jugoszláv államon belül egy autonóm tartomány létrehozása volt, amelyben a német néphez tartozó egyenjogú polgárként szerettünk volna mi is felelősséget vállalni, valamint részt venni a döntéshozásban valamint a kormányzásban. Egy „Belgrád melletti autonóm, német területet” létrehozni, ahogyan azt a „németek Kelet-Közép-Európából való kitelepítésének dokumentációjában”⁵¹ tévesen állítják, bizonyosan *nem* állt szándékunkban. Azt, hogy az autonóm tartomány *tőlem származó* ötlete mégsem volt elvetendő, mi sem bizonyítja ma jobban, mint az, hogy a jugoszláv kommunisták a „Vajdaság Autonóm Tartományról”⁵² szóló rendeletükkel egy ehhez hasonló elképzelést követtek. [...] Az említett dokumentumok szerzőinek állításával ellentétben tehát „Janko szándéka” egyértelműen az volt, hogy Bácskát, a Bánságot, a Szerémséget és Szlavónia egy részét egy olyan tartománnyá bővítsék ki, mely a *belső* kérdések szabályozására törvényhozói hatalommal rendelkezik. [...] Ez a törekvés azonban, melynek az lett volna a célja, hogy az összes ott élő népcsoport számára igazságos és biztos életkörülményeket hozzon létre, szemben állt a politikusok által képviselt, mindenek felett álló, centralista államfelfogással.

Minden egyes alkalommal, amikor a Führer főhadiszállásán való tartózkodásom alatt szóba került a három jugoszláv tartomány, a Szerémség, Bácska és Baranya egy

⁵⁰ WUESCHT: *Jugoslawien und das Dritte Reich*, 264–267.

⁵¹ A minisztérium által 1961-ben Bonnban *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien* címmel kiadott V. kötet.

⁵² A szerb népgyűlés elnöksége 1945. szeptember 1-jén törvényt hozott a Vajdaság Autonóm Tartomány létrehozására. Ezt a törvényt megerősítette 1946. november 21-én a Szerbiai Népköztársaság alkotmányozó gyűlése.

részének és a Bánság lehetséges közigazgatási autonómiája, akkor ez magától értődően csakis egy szerb állam keretein belül merülhetett fel. [...] Ha netalán még valakinek eszébe is jutott valami, akkor is csak magánszemélyek megfontolásairól beszélhetünk, melyeknek semmi közük sem volt a birodalom hivatalos politikájához. Ennek fényében pedig az ő esetleges elképzeléseiket nem lehet felemlíteni és még inkább nem lehet rájuk hivatkozva nem megengedett módon másokat meggyanúsítani. A valóságban *sohasem* létezett olyan terv, amelyben Berlin állítólag előre háborús célként jelölte volna ki, hogy a mi lakóhelyünkön önálló államot hozzanak létre!⁵³

Jankóhoz hasonlóan nyilatkozott a népbíróági perében a kérdésről a térség másik kulcsszereplője, a magyarországi Volksbund vezetője, Franz A. Basch is: „A Prinz Eugen-Land tervéről sohasem hallottam, nem hiszek benne, hogy ilyen terv volt, de nincs kizárva, hogy ezt a bánát-bácskai tervet így nevezték.”⁵⁴

A Nyugat-Bánát etnikai csoportjainak 1941–1944 közötti történetéről szóló kötet Wuescht munkáihoz hasonló árnyaltsággal ad képet a helyi németiség autonómiatörekvéseiről. A munka több forrásra, alapvetően visszaemlékezésekre, megbeszélésekre támaszkodva mutatja be a Gau-terveket. Völkl alapos elemzésének az a konklúziója, hogy ezek az elképzelések a helyi német közösségek „vágyai” és álmjai voltak csupán, s e törekvések *nem* találtak a berlini diplomáciai célokkal, s pláne nem léteztek még csak hasonló, központi területi tervek sem valamifajta önálló autonóm tartományra. Sem Német Duna-állam, sem Prinz Eugen Gau, sem Bánati Birodalmi Gau néven.⁵⁵

A jugoszláviai németek sorsát összegző nagylélegzetű dokumentumgyűjtemény is szól a térség népi németeinek területi terveiről. Három vízió, a *Belgrád környéki autonóm német terület*, a *Prinz Eugen Gau* és a *Bergland Gau* képzete forgott ötletként a népi németek térségi vezetőinek gondolataiban. Azonban a kötet szerkesztője szerint „Mindezeknek a mesterséges és rövid életű konstrukcióknak, ahogyan 1941 áprilisától kezdődően latolgatták, és vágyálomként kinyilatkoztatták őket, nemigen tulajdonítunk túl nagy jelentőséget. Semmiképpen nem estek azonban kívül az alapvetően mértéktelen nemzetiszocialista terjeszkedési politikán, és kétségtelenül a népi németek ezen dunai német államalakulatba történő áttelepítése lett volna a következmény.”⁵⁶

⁵³ Sepp JANKO: *Weg und Ende der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien*, Stocker, Graz–Stuttgart, 1983², 90–92.

⁵⁴ *Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch*, szerk. Gerhard Seewann – Norbert Spannenberger, Oldenbourg, München, 1999, 367.

⁵⁵ Ekkehard VÖLKL: *Der Westbanat 1941–1944*, Trofenik, München, 1991, 70–81. Az persze más kérdés, hogy 1943-ban elindult a németek által megszállt délvidéki területeken a szimbolikus térfoglalás is, azaz a helységnevek német vissza- és átírásai (Uo., 80; lásd még Akiko SHIMIZU: *Die deutsche Okkupation des serbischen Banats 1941–1944*, Lit, Münster, 2003, 121–123).

⁵⁶ SCHIEDER: I. m., V., 78–79. Bár Jugoszlávia feldarabolása után a németek létrehoznak a szerbiai katonai parancsnokság alatt egy bánati katonai körzetet és az Al-Duna (a Vaskapu) védelme érdekében a kiemelt stratégiai helyzetű Belgrád erődvárossá (Reichsfestung Belgrad) alakításának terve is komolyan szóba került, ezek az intézkedések, elképzelések elődlegetesen birodalmi hadászati érdekeket képviseltek, nem pedig a népi németek valamiféle autonómiatörekvéseinek elfogadását jelentették (Uo., 79; WEHLER: „Reichsfestung Belgrad”, 75–84). Ugyanakkor azt is hozzá kell tennünk, hogy ennek a területnek (Belgrád környéke) a németiséggel kapcsolatos „etnikai rendezésére”, egy, a Reichsführer SS (Heinrich Himmler)

A fent felsorakoztatott számos, alapvetően szóbeli közlésekből, politikai törekvéseket vázoló propagandabeszédekből, újságokban megjelent hírekből és az ezeket elemző történeti művekből megfoghatók – hasonlóan a grafikai rajzokhoz – azok a segédvonalak, amelyek egymást hol átfedve, hol egymást kiegészítve, végül is egymást erősítve markánsan kirajzolják a főalakzatot.

Azt mondhatjuk tehát, hogy az egymást követő gyors politikai fordulatok, hadiesemények és az ezekhez köthető *államterületi változások* között a térség népi németiségének politikusai, ideológusai (például tanárok, újságírók, jogászok) megfogalmazták az etnikai alapú autonómia és/vagy állam igényét, azzal a fő szándékkal, hogy egyrészt elkerüljék az ismételt magyar közigazgatás megjelenését, másrészt pedig bizonyos önállóságra tegyenek szert a birodalmi politikával szemben. Ám ez a terv írásban, konkrét kidolgozott keretek között nem létezett, illetve nem találkozott a térségre vonatkozó berlini területi elképzelésekkel, sőt a birodalmi kormányzat határozottan ellenezte is a népi németiség ezen törekvéseit.

A németiség helyett azonban mindkettőt megtette Teleki Pál. Felvázolta írásban a déli német állam kézzelfogható és reálisan (államként) *megvalósítható* elképzelését, illetve e területi tervet (saját politikai céljai érdekében) „elfogadtatta” a birodalmi kormánnyal (azaz Berlinnek tulajdonította).

A Teleki-terv

A térképkészítés egyik útja, hogy a szerkesztők vagy magán a térképen (hátoldalon, szélén, akár önálló kísérőfüzetben) mutatják be és/vagy magyarázzák el az adott térkép adatbázishátterét, a szerkesztés módszerét, illetve például azt, hogy a térkép elkészítésekor miért az adott módszer mellett döntöttek. Ezeknek a „nyílt” szövegtesteknek, térképi feliratoknak az elemzése, amely szövegek tükrözik a készítő szándékait, napjainkra már önálló kutatási irányt jelent.⁵⁷ Jóllehet a publikálással vállalt szerzői magyarázatok is bonyolult jelentés hálót alkotnak, amelyek felfejtése a nem kimondott („mögöttes”) szándékok sokaságát hívhatja elő (például a legkézenfekvőbbként a színek alkalmazása, a mondanivaló pozicionálása, a centrum–periféria viszonyok tudatos beállítása), ám a különböző térképtárak, archívumok (nemzeti emlékraktárak) mélyén olyan dokumentumok, nyomok, töredékek találhatók,⁵⁸ amelyek egy-egy térkép, térképi sorozat elké-

által 1941. április 16-án vezetett bécsi megbeszélést összegző emlékeztető irat négy lehetséges alternatívát tartalmaz, amelynek egyik pontja tartalmazza az önálló német autonómia lehetőségét (1.), illetve a népi németek esetleges ki- és betelepítését (2., 3.), a németiség jogainak és kulturális intézményeinek megerősítését (4.) is olyan elgondolásokként, amelyeket a Harmadik Birodalom tényleges külpolitikája sohasem vett figyelembe (a dokumentumot idézi és elemzi Johann WUESCHT: *Pläne des Dritten Reiches des jugoslawischen Raumes nach 1941 = Der donauschwäbische Lehrer 1*, szerk. Josef Senz, Verlag des Südostdeutschen Kulturwertes, München, 1959, 68–69).

⁵⁷ BARTOS-ELEKES Zsombor: *A hatalom névrajza – a névrajz hatalma* [2007], <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf8867.pdf>; BARTOS-ELEKES Zsombor: *Nyelvhasználat a térképeken*, Kolozsvári Egyetemi, Kolozsvár, 2013.

⁵⁸ Vö. Aleida ASSMANN: *Szövegek, nyomok, hulladékok: a kulturális emlékezet változó médiumai = Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem*, szerk. Kisantal Tamás, Kijarat, Budapest, 2009, 146–159.

szítésének vagy csak egy szűk döntéshozói és/vagy szakmai réteg számára, ám minde-
nestre semmiképpen sem a széles nyilvánosságnak szánt mozgatórugóiról, elérni kívánt
– jelen esetben – politikai céljairól adnak szókimondóan képet.⁵⁹

A Rónai András részletes kimunkálásában megvalósult Teleki-féle
déli német állam terve⁶⁰

Magyarország mindig megértéssel és rokonszenvvel kísérte fi-
gyelemmel a szerb népek nemzeti fejlődését. Az Árpádok és a Hunyadi-
ak óta minden olyan történelmi helyzetben, amikor Magyarország függet-
lenségének birtokában tudta kifejtetni külpolitikáját, ez mindig a balkáni
népekkel való együttműködésre irányult. A magyar politika sohasem volt
imperialista, sohasem nyult át a magyar határán azon a határain, amelye-
ket a természeti erőik irtak el. A magyar uralom területe és a magyar
politikai rendszer egysége mindig fedte a közép-Dunamedencének földraj-
zi szélességét. Amikor az idegen zsarnokok Anjou és a Lajos imperialista
szándékkal dél felé előretört, szándéka a magyar rendek ellenzésével ta-
lálkozott. A század elején az Osztrák-Magyar Monarchia részéről Bosznia
foglalása viharos ellenérzést váltott ki Magyarországon. A horvátor-
szág nyolcadik esztendőn át a Magyar Koronához tartozott, a horvátok
olyan autonómiával rendelkeztek, amelyet J. Gosszlávia keletében sohasem
élveztek, és az utolsó két évtized alatt is, amikor Magyarország követ-
kezetesen fejtette ki revíziós politikáját, egy hang sem hallatszott
az országban, amely Horvátországot visszakövetelte volna, olyannyira res-
pektálta Magyarország a horvát népi szabadságserzetét, és jogos nemzeti
törvényeit.

Magyarországnak nincs koreznivalója a Balkánon, miként a mult-
ban, most sem támasztunk uralmi, hatalmi igényeket a balkáni tájakkal kap-
csolatban.

Amikor a közelmúltban Magyarország barátsági szerződést kötött
a délszláv állammal, abban a meggyőződésben járt el, hogy hagyományos
politikájának értelmében megőrizte együttműködés fog kialakulni kultúr-
lis és gazdasági téren egyaránt a két, sok tekintetben egymásra utalt
ország között. Ez a barátsági szerződés voltaképpen megkoronázása volt
az erre irányuló összeinte magyar törekvésnek, amely ország-világ előtt
ismeretessé vált azóta, hogy Magyarország kormányzója 15 esztendővel e-
zelőtt nemzetközi figyelmet kiváltott mohácsi beszédében hangot adott
a magyar és a szerb nép egymásrautaltságának és természetű barátságá-
nak. A magyarságot ez kedvetlenítette el az a körülmény, hogy egy
évtizednél hosszabb idő telt el, amíg a szerb nép megragadta a felőle
kinyújtott magyar jobbát.

Amikor tehát Magyarország Nemzetország katonai akciójával
egyidejűleg dél felé elindította a maga csapatait, ez távolról sem tette
szétt, mintha tárcsaelőlen mohósággal lődítani akarna, Szerbia vagy Hor-
vátország ősi földjéből. A magyar katonai lépésnek van egy közvetlen és
van egy négyesben győztes és csak nagyobb perspektívában felismerhető
ok. (K37- k dosszié)

⁵⁹ Századfordulós példákkal lásd KEMÉNYFI Róbert: *Nemzetiségi térképek mint a hatalmi beszédmód formái, I.*, Tér és Társadalom 2011/1., 63–80; KEMÉNYFI Róbert: *Nemzetiségi térképek mint a hatalmi beszédmód formái, II.*, Tér és Társadalom 2011/2., 69–87.

⁶⁰ A dokumentum – az általam adott munkacím nélkül – a miniszterelnöki iratok között található: Magyar Nemzeti Levéltár, K 37, k dosszié. A szöveget betűhíven közlöm; a jegyzetek tőlem származnak.

Magyarország mindig megértéssel és rokonszenvvel kísérte figyelemmel a szerb népek nemzetiségi fejlődését.⁶¹ Az Árpádok és a Hunyadiak óta minden olyan történelmi helyzetben, amikor Magyarország függetlenségének birtokában tudta kifejteni külpolitikáját, ez mindig a balkáni népekkel való együttműködésre irányult. A magyar politika sohasem volt imperialista, sohasem nyúlt át a magyar hazának azon a határain, amelyeket a természeti erők írtak elő.⁶² A magyar uralom területe s a magyar politikai rendszer egysége mindig fedte a közép-Dunamedencének földrajzi egységét. Amikor az idegen származású Anjou Nagy Lajos imperialista szándékkal dél felé előretört, szándéka a magyar rendek ellenzésével találkozott, a század elején az Osztrák–Magyar Monarchia részéről Bosznia foglalása viharos ellenérzést váltott ki Magyarországon.⁶³ Horvátország nyolcszáz esztendőn át a Magyar Koronához tartozott, a horvátok olyan autonómiával rendelkeztek, amelyet Jugoszlávia keretében sohasem élveztek, és az utolsó két évtized alatt is, amikor Magyarország következetesen fejtette ki revíziós politikáját, egy hang sem hallatszott az országban, amely Horvátországot visszakövetelte volna, olyannyira respektálta Magyarország a horvát nép szabadságszeretétét, és jogos nemzeti törekvéseit.

Magyarországnak nincs keresnivalója a Balkánon, miként a múltban, most sem támasztunk uralmi, hatalmi igényeket a balkáni tájakkal kapcsolatban.⁶⁴

⁶¹ A magyar balkáni földrajzkutatásokról lásd HAJDÚ Zoltán: *Az intézményes Balkán-kutatás kialakulásának és fejlődésének problémái Magyarországon 1948-ig, különös tekintettel a földrajzi kutatásokra*, Balkán Füzetek 1. (2003), 1–71.

⁶² A honi geográfia 1920 előtt „természetes kerekded egészként” beszélt az államterület Kárpát-medencébe simuló formájáról (például PRINZ Gyula: *Magyarország földrajza*, Magyar Földrajzi Intézet, Budapest, 1914, 163–178; a kérdésről részletesen lásd HAJDÚ Zoltán: *Az „államtáj” és a „tájállam” problematikája a magyar földrajztudományban 1948-ig*, Földrajzi Közlemények 1996/2–3., 137–150; HAJDÚ Zoltán: *A Kárpát-medence és a magyar államterület közötti kapcsolatok elemzése a magyar földrajztudományban 1863–1947 között = Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térsztruktúrák*, szerk. Györi Róbert – Hajdú Zoltán, Dialóg Campus – MTA RKK, Budapest–Pécs, 2006, 390–417). Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy a trianoni döntés után (ezen belül a dokumentum születése – 1941. március vége – időszakában) a „táj államot szül” idea fő, a kutatásokat meghatározó vezérgondolatává vált a honi geográfiában. Már az 1919/20-as béketárgyalásokra is ebben a szellemben készült fel a honi földrajz, illetve ennek, azaz az állam és táj megbonthatatlan-ságának jegyében írta meg a szakma a két világháború között a magyar földrajz szintézisét is (*A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly S/S.-ben, 1920. január–március havában*. I–IV., szerk. Cholnoky Jenő, Egyetemi Nyomda – Hornyánszky, Budapest, 1920/21; *Magyar föld, magyar faj*. I–III., szerk. Prinz Gyula, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1936–1938). Nem csupán Teleki intézetének és munkatársainak vált meghatározó feladatává a (magyar) állam és a természeti környezet közötti rend megbonthatatlanságának bizonyítása, illetve a Kárpát-medence 1920-ban feltépett rendjének visszaállítására érdekében a „táj államot szül” gondolat minél szélesebb spektrumú kidolgozása, hanem a magyar nyelvű geográfia egyetemi műhelyeiben, különböző intézetekben is hasonló szemléletű munkák születtek. E gondolat képviselőiben, látens politikai célként való megjelölésében tulajdonképpen tehát a magyar geográfusok között ki nem mondott közmegegyezés jött létre (FODOR Ferenc: *A magyar földrajztudomány története*, MTA FKI, Budapest, 2006).

⁶³ A korabeli délszláv kérdésről lásd MAKKAI Béla: *A magyar kormányzat „Bosniai actio”-ja (1909–1919)*, Századok 1996/2., 341–381; MAKKAI Béla: *Végvár vagy hídfő? Az „idegenben élő magyarság nemzeti gondozása” Horvátországban és Bosznia–Hercegovinában: 1904–1920*, Lucidus, Budapest, 2003; DEMETER Gábor: *Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán-háborúk idején (1912–1913)*, Hungarovox, Budapest, 2007.

⁶⁴ A néprajzkutató-geográfus Györffy István 1920 előtt részletesen szövelt a magyarság balkáni befolyásának lehetőségéről. A balkáni „kilátást” Györffy az etnikai elvnel magasabb szempontból, a geopolitikai, táji körülmények miatt vélte szükségesnek: „Néprajzi térkép alapján országfelosztást csinálni nem lehet.

Amikor a közelmúltban Magyarország barátsági szerződést kötött a délszláv állammal,⁶⁵ abban a meggyőződésben járt el, hogy hagyományos politikájának értelmében megértő együttműködés fog kialakulni kulturális és gazdasági téren egyaránt a két, sok tekintetben egymásra utalt ország között. Ez a barátsági szerződés voltaképpen megkoronázása volt az erre irányuló őszinte magyar törekvésnek, amely ország-világ előtt ismeretessé vált azóta, hogy Magyarország kormányzója 15 esztendővel ezelőtt nemzetközi figyelmet kiváltott mohácsi beszédében hangot adott a magyar és a szerb nép egymásraultaltságának és természet adta barátságának.⁶⁶ A magyarságot nem kedvetlenítette el az a körülmény sem, hogy egy évtizednél hosszabb idő telt el, amíg a szerbség megragadta a feléje kinyújtott magyar jobbot.

Amikor tehát Magyarország Németország katonai akciójával egyidejűleg dél felé elindította a maga csapatait, ezt távolról sem tette azért, mintha türelmetlen mohósággal hódítani akarna, Szerbia vagy Horvátország ősi földjéből. A magyar katonai lépésnek van egy közvetlen és van egy mélyebben gyökerező és csak nagyobb perspektívában felismerhető oka.

A katonai lépésnek legtermészetesebb és legközvetlenebb oka a Dunáig megszállni a magyar Nagy-Alföldnek azt a részét, amely – a török hódoltság kivételével – ezer esztendőn át mindig magyar föld volt és amelyet a török pusztítás előtt szinte kizárólag magyarok laktak. Ezen (a mellékelt térképen I. számmal jelzett⁶⁷) földnek a törzse a Bácska, ahol nagyszámú nem magyar nemzetiségű csak azóta lakik, amióta Magyarországra oda befogadta a török elől patriarkájának vezetésével erre a tájra menekült szerbeket és azokat a svábokat, akiket a török uralom alól felszabadító hadjárat győzelmes befejezésével a Habsburg császár a töröktől kiirtott magyarok földjein letelepített. Dacára annak, hogy az ismertett történelmi események következtében Bácskában és a Bánátnak a trianoni szerződéssel Jugoszláviának átadott részén magyar népelem háttérbe szorult, a Vajdaságnak nevezett ezen a területen a jugoszláv népszámlálás adatai szerint 1930-ban közel 400 000 magyar élt, az ottani lakosságnak 26%-a.

Bármilyen politikai változások jönnek is közbe, Bosznia örökre a magyar medencére lesz utalva, amerre folyói folynak, mert a földrajzi tényeken az embernek nincs módjában változtatni.” (Györffy István [Magyarország régi balkáni birtokai, Földrajzi Közlemények 1916/I., 19–37] idézi MAKKAJ: *A magyar kormányzat „Bosniai actio”-ja.*) „Középhatalmi látterünkben” (Strömpl Gábor kifejezése) a balkáni földrajzi/kulturális terjeszkedés sem teljesen kizárt lehetőségként volt jelen. A balkáni befolyás korszakbeli kérdéséről lásd Dupcsik Csaba: *A Balkán képe Magyarországon a 19–20. században*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005, 143–164; általánosabban Romsics Ignác: *A magyar birodalmi gondolat*, Mozgó Világ 2012/8. (<http://mozgovilag.com/?p=5769>).

⁶⁵ A magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződést 1940. december 12-én írta alá a két fél Belgrádban.

⁶⁶ Horthy Miklós 1926. augusztus 29-én, a mohácsi síkon tartott beszédében a szerbekkel közös, a törökök elleni egykori küzdelemlről beszélt annak a jegyében, hogy ez a barátság az I. világháború ellenére ismét visszatér.

⁶⁷ A levéltárban őrzött dokumentumot nem egészíti ki a térképi mellékletet, a térkép sorsa ismeretlen. Megerősítést kaptam e hiányra Ablonczy Balázstól is, aki Teleki-kutatásaikor maga is átnézte e tervet, de térképre nem emlékszik ő sem (tájékoztatását ezúton is köszönöm). Rónai András 1989-ben megjelent memoárjában viszont rekonstruálta, illetve egy másik vázlaton a környező államok terében elhelyezte, majd publikálta a Teleki elképzelése nyomán az általa szerkesztett egykori térképet (RÓNAI: *Térképezett történelem*, 288–289), tehát a dokumentum eredeti, római számmal jelölt utalásai beazonosíthatók.

Amikor a délszláviai, napokban lejátszott események megdöntötték azt az uralmat, amely barátsági szerződést kötött Magyarországgal, és ezt követőleg Bécsben a háromhatalmi egyezményhez csatlakozott,⁶⁸ a vérengzéseikről hírhedt szélsőséges sovén szerb mozgalmak tagjai, úgy mint a harcos komitácik,⁶⁹ csetnikek és a dobrovoljacok⁷⁰ nem téve különbséget a vajdasági svábok s magyarok között, a legféktelenebb terrorral indították meg az ottani magyarság sanyargatását.⁷¹ Tettlegesség tettlegességet ért. A bántalmazások szünni nem akaró sorozata lehetetlenné tette a magyarság megélhetését, kereső tevékenységének folytatását, a mezőkön, a műhelyekben és a vállalatoknál. A magyarság otthonában zárkózva rémületben várta, hogy mikor kerül reá a sor, a szerb komitácik és csetnikek mikor váltják valóra fenyegetéseiket. A német katonai akció stratégiai megfontolások alapján indult meg, hogy összeroppantsa a szerb ellenállást. Katonai szempontból a németeknek nem volt sürgős a Bácska elfoglalása, hiszen ha a két szárnyon megtörik a szerb ellenállást, bekerítik a vajdasági zsákba összeszorult délszláv haderőt. Magyarországnak azonban sürgős volt ennek az ősi, sok magyartól lakott területnek a pacifikálása, mert nem várhatott arra, hogy a német katonai akció elmaradása esetén a Bácskából kivonul, hogy a más oldalról jövő német támadással vegye fel a harcot. Ebben az esetben a Bácskában egy uralmi vacuum támadhat,⁷² amelyet a felelőtlen sovén szerb komitácik és csetnikek az idegen nemzetiségek, így a magyarok meggyötrésére használhatnának ki. Magyarországnak ezzel a lehetőséggel is számolnia kellett. A magyar akciónak közvetlen oka tehát a magyar Nagy-Alföld Délszláviához átszatolt részén élő 400 000-nyi magyarság életének és javainak megvédeése. E területnek pacifikálása.

A magyar katonai akciónak van azonban egy mélyebben gyökerező és csak nagyobb összefüggésekben felismerhető oka. Magyarországnak meg kellett akadályoznia, hogy ezt a Vajdaságnak nevezett, (I-el jelzett) területet a német birodalom vegye birtokba. A jugoszláv népszámlálás adatai szerint ezen a területen 1930-ban 300 000-nél több német élt. Az összes nemzetiségek közül a németiség volt itten a legjobban megszervezve, politikai, kulturális, gazdasági értelemben egyaránt. A németiségnek érdekei is fűződnek ahhoz, hogy uralma alatt tartsa ezt a területet, amely Magyarországnak legdúsabban termő, elsősorban búza-termelésre beállított területe. A Bácska és a Bánát fekete talajának gazdasága Közép-Európában közmondásos. Buzája a legacélosabb, a legnagyobb siker-tartalmú, a legsúlyosabb, a búza ezen a talajon, ezen a tájon díszlik a legszebben, a búza terméshozama viszonylag kikristályosodási magvát alkotná egy kelet-európai új német államnak. Gondoljuk csak meg, ennek a területnek közvetlen nyugati szomszédságában fekszik az a baranyai-tolnai terület, amelyet a német birodalom nagy előszeretettel Schwäbische Türkei-nek nevez. Erre a török hódoltság

⁶⁸ A csatlakozás időpontja: 1941. március 25.

⁶⁹ A század első fele balkáni háborúinak szerb szabadcsapatok katonái

⁷⁰ A dobrovoljacok az I. világháború azon nagyrészt szerb nemzetiségű katonái, akik nem a szerb hadseregben szolgáltak, de később önként áálltak az antant oldalára, ott folytatván a harci tevékenységüket.

⁷¹ A vérengzéseket hivatalos diplomáciai jelentések nem erősítették meg.

⁷² Az államok közötti súrlódások korabeli geográfiai szempontú okairól lásd RÓNAI András: *Fejezetek a politikai földrajzból* [1948], Kráter, Pomáz, 2009, 64–70.

idején kipusztult területre telepítette le Savoyai Eugene a sváb földről idehozott telepeseket, akik ezt a tájat a töröktől felszabadulás idején nevezték el ezzel a névvel.⁷³ Pán-germán körökben az utolsó két évtized folyamán is többször merültek fel olyan elgondolások, hogy Magyarországon ez a terület külön közigazgatási egység, egy külön német Gau legyen, külön területi autonómiával.⁷⁴ Kétségtelenül a (mellékelt térképen V.-el) jelzett területen a magyar népszámlálás adatai szerint 1930-ban 145 000 német élt, tehát az ottani lakosság 57%-a. A közelmúltban a pán-germánok mindent elkövettek, hogy azokban is felébresszék ezen a vidéken a német öntudatot, akiknek mondjuk csak az egyik nagyszülője német származású. A magyar Dunántúlon lakó németek körében különösen nagy pán-germán szervezkedést kifejtő Volksbund egy esztendő óta terrorisztikus fellépéssel, a német birodalom hatalmára támaszkodó erőszakos agitációval, könnyen elképzelhető forrásból származó hatalmas pénzösszegeknek politikai célokra fordításával építi ki, különösen ezen a vidéken, a német szervezeteket és tömöríti mindazokat, akik akár faji öntudatból, akár önérdékből magukat németnek vallják.

Ennek a vidéknek központja Pécs. ősrégi magyar város, Szent Istváni alapítású püspökséggel. Ezt a magyar várost a svábok ellepik. Minden eszközzel azon vannak, hogy egy Gau-nak német szellemű és német többségű központjává alakítsák ki. A város szomszédságában levő köszénbánya egy német hajózási vállalat tulajdonában van és Magyarországon a legmagasabb kalória-értékű köszén termeli. Ez a nagy vállalat jogcím arra, hogy vele kapcsolatban feles számban sok német intellektuális ember alkalmazzanak, akik idejüknek nagy részét pán-germán agitációra használják fel. A német kormány támogatásával a közelmúltban Pécsen német–magyar kultúrintézmény léte-

⁷³ A dokumentum itt magyarázza a terv „Prinz Eugene” megnevezését. A Savoyai által „megálmodott” be-
telepítési terveket részletesen lásd WEHLER: „Reichsfestung Belgrad”, 78 (21. jegyzet).

⁷⁴ A pángermán célok tartalmaztak az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával együtt járó területi rendezési terveket (a német tartományok leválasztását), de Magyarországot ezek a dokumentumban említett módon (az országon belüli önálló német kisebbségi Gauk létrehozása) nem érintették volna. Sokkal inkább a német kisebbségek kulturális megerősítését és jogi helyzetének rendezését követelték Magyarország vonatkozásában. Am meg kell jegyeznünk, hogy ezek az Alldeutscher Verband által támogatott kemény követelések a korszak magyar politikai elitjében érthető módon generálták a németek elszakadási és/vagy autonómiatörekvéseitől való félelmeket is, hiszen a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején a „vér és rög” ideológia talaján mozgó, a pángermán eszmeiséggel (is) átitatott népiségkutatás (Volkstumsforschung) térségünkben – így Magyarországon is – igen aktív volt. A hatalomátvétel után a nemzetiszocialista birodalmi területi célok egyre határozottabban rajzolódtak ki. A népi németekre vonatkozó törekvések egyre nyíltabb hangoztatása következményeként a magyarországi félelmek is felerősödtek a német terjeszkedés jellegéről, azaz hogy ezek a területi célok – akár önálló német kantonok megszervezésének formájában – a magyar államteret is érinthetik. Részletesen lásd NÉMEDI Lajos: *A németiség magyar szemmel*, Dr. Bertók Lajos kiadása, Debrecen, 1935, 87–93; TOKODY Gyula: *Ausztria–Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világuralmi terveiben (1890–1918)*, Akadémiai, Budapest, 1963, különösen 278–279. A Volkstum-kutatásokról térségünkben lásd Michael FAHLBUSCH: *Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik, Nomos, Baden–Baden, 1999*; TILKOVSKY Lóránt: *Fritz Valjavec és a magyarországi németiség (1935–1944)*, Századok 1993, 601–649; KEMÉNYFI Róbert: *Nehéz örökség. Az SS szerepének emlékezete a magyar etnikai térképezés történetében*, Regio 2010/4., 3–32. A korabeli német–magyar viszonyról: ORMOS Mária: *Magyarok – nemzetiszocialista szemmel*, Limes 2002/1., 23–36; KEREPESZKI Róbert: *A magyar–német viszony jellemzői és változásai a Horthy-korszak második felében*, Rubicon 2012/9–10., 77–91.

sült, ami tulajdonképpen a német kultúrának terjesztését és a vidéken való kisugárzást célozza. A magyar kormányt rászorították, hogy Pécsen egy német gimnáziumot engedélyezzen.⁷⁵ Már most tudott dolog, hogy ennek a tanerői csak másodsorban lesznek komoly pedagógusok, de elsősorban német agitátorok. Most létesül a városban egy német internátus, hogy a svábok urbanizációjának elősegítésével, a falusi fiatal svábok városi nevelésének támogatásával növelje a pécsi német városi polgárságot. A falvakban a német gazdákat kiléptetik a magyar tejszövetkezeti központokból, és előkészítik a német népi szövetkezeti hálózatot.⁷⁶ A magyar családoknál szolgáló sváb cselédeket a Gestapo leszervezte, hogy hetenkint jelentést tegyenek arról, hogy milyen politikai nyilatkozatokat hallanak a magyar családok körében. Ezek a kiragadott mozzanatok eléggé megvilágítják azt, hogy mennyire meg akarja szervezni Németország ezt a vidéket, amelyet Schwäbische Türkei-nek nevezett el. Ha tehát ennek tőszomszédságában a Vajdaság német katonai uralom alá kerülne, az elszigetelt helyzetben élő Magyarországnak aligha akadályozhatná meg ennek a területnek a német uralom alá került Vajdaságnak a Német Birodalom részéről való egybekapcsolását. De ez a folyamat sokkal gyorsabban és könnyebben menne végbe, a II. III. és IV.-el jelzett területekkel kapcsolatban. Ezeket a területeket, amelyek nemzetközi jogilag a trianoni békeszerződés óta már nem Magyarországhoz, hanem Romániához tartoznak, Németország tartja katonai megszállás alatt. A II.-vel jelzett most Romániához tartozó rég magyar terület a Bánság, ugyancsak becses a németeknek. A Bánság búzatermés tekintetében vetekszik a Bácskával és a resicai nehézipari művek Kelet-Európának egyik legnagyobb és kiadós nyersanyagbázissal rendelkező nagyipari telepei. A Bánságban a román népszámlálás adatai szerint 1931-ben 250 000 német lakott, az ottani lakosság 30%-a. A német katonai megszállás csak erősíti a német népcsoportnak azt a belterjes szervezkedését, amelynek középpontja e vidék német kulturális góca, Temesvár. Az adott körülmények között nincsen semmi hatalompolitikai akadály annak, hogy a német birodalom uralma alatt egyesítse a katonailag általa már megszállott Bánátot, a Vajdasággal, ha az utóbbi is az ő katonai uralma alá kerül. Ez a megállapítás vonatkozik a III. és IV. számmal jelzett területekre is. A III. jelzésű terület középpontja Nagyszeben az összekötő területekre is. A III. jelzésű terület középpontja Nagyszeben az összekötő terület a dél-erdélyi szászföld felé. Nagyszeben évszázadok óta a dél-erdélyi szászföld kulturális és politikai középpontja. Az ettől délre fekvő Petrozsény és a Zsil-völgye pedig a történelmi Magyarországnak egyik legértékesebb bányavidéke. A IV.-el jelzett terület a dél-erdélyi tulajdonképpeni szászföld, hol a román népszámlálás adatai szerint 1931-ben 190.000 német lakott, a népesség 31%-a. Ha a II. III. IV.-el jelzett már német katonai megszállás alatt álló terület kiegészül a Vajdaságnak német részről való

⁷⁵ A pécsi Volksbund-gimnáziumról lásd TILKOVSKY: *Ex volt a Volksbund*, 30, 200–201.

⁷⁶ A sváb parasztság helyzetéről, a dokumentumban szereplőhöz hasonló magyar szorongások, félelmek artikulálásáról lásd DÉNES István: *Mentsük meg a Dunántúlt!*, Fráter és Társa, Budapest, 1936; KERÉK Mihály: *A magyar földkérdés*, Methosz, Budapest, 1939. A „magyar parasztot kiszípolozó gazdag sváb gazda” képét ugyanakkor a korabeli statisztikai összeírások nem igazolják vissza. Árnalt elemzése: SPANNENBERGER: *I. m.*, 248–251.

megszállása esetén a I.-el jelzett területtel, akkor 3.5 millió lakosú politikai közület áll elő és ha ez magához vonzza a Schäbische Türkei-nek a mellékelt térképpel körülhatárolt (V.) részét, egy 3.5 millió lakost számláló politikai képződmény áll elő, kereken 1 millió némettel.

Magyarországnak mindenképpen meg kell akadályoznia egy ilyen kelet-európai ékállamnak a kialakulását. Meg kell akadályoznia elsősorban létfenntartása szempontjából, mert ha német fennhatóság alá kerül, Slovensko és egy ilyen német ékállam harapófogója között Magyarország összeroppan.⁷⁷ Meg kell akadályozni ezt, a Közép-Európa kis népek történelmi együttműködésének és szabadságvédelmének érdekében is, mert egy ilyen német állammal létrejött esetén Magyarország és a Balkáni államok együttműködése lehetetlenné válik. Meg kell akadályozni végül ezt az európai egyensúly szempontjából is, mert ha a német birodalom ennyire beékelődik a kelet-európai térségekbe az új államalakulat révén, akkor Lengyelországtól Délszláviáig Magyarország részvételével nem jöhet létre a kisebb hatalmaknak ez az egészséges collaborációja, amely részben ellensúlyozhatná a német expansiót, részben közömbösítené ezeken a térségeken a germánság és a szlávság küzdelmét.

Egy ilyen aldunamenti német állam veszélyét különösen akkor értékelhetjük, ha figyelembe vesszük, hogy mit jelent a német birodalom függvénye, Slovensko a német hegemonia szempontjából. A slovenskoi német hatalmi positio kiépülése lényegesen hozzájárul Magyarország sakkban tartásához, megkönnyítette Németország számára a lengyelországi hadjáratot, és elősegítette annak gyors lefolyását. Németországnak Slovenskon keresztül való felvonulása 1939-ben befolyásolta Szovjetország magatartását, és megnehezítette Magyarország és Lengyelország együttműködését.⁷⁸ Pedig Szlovákiát nagymértékben a szlovákok lakják, és az ottani németiség valóban csak kisebbség. Ezzel szemben egy katonai uralmon alapuló olyan aldunai német állam, amely a Birodalomnak elvben integráns része lenne, Slovenskonál sokkal nagyobb mértékben szolgálná a német hegemoniát, elsősorban azért, mert területe birodalmi területnek minősülne, egy millió alaposan megszervezett öntudatos német lakná, másodsorban összehasonlíthatatlanul gazdagabb lenne Slovenskonál (pl. népelemzés tekintetében nemcsak hogy önellátó, hanem exportáló állam lenne,) harmadsorban a más népek együttműködését megghiúsító elhelyezkedése nagyobb hátrányt jelentene a dunamenti népek együttélésében, mint a periferikusabb elhelyezkedésű Slovensko.

Mindezekre figyelemmel Magyarországnak meg kellett akadályoznia azt, hogy egy ilyen kelet-európai német állam magja támadjon Bácskának német részről való elfoglalásával. Magyarországnak tehát nem volt szabad késlekednie, katonai akcióba kellett bocsátkoznia, hogy ezt a dunai kulcsposíciót a Dunának és a Tiszának találko-

⁷⁷ A „harapófogó” kifejezést Teleki gyakran használta. A revíziós célok mellett Kárpátalja (Kárpát-Ukrajna) megszállását Teleki azért szorgalmazta, hogy az ország ne kerüljön a németek által körbefogott helyzetbe: MACARTNEY: *I. m.*, 221, 277 (350. jegyzet). Részletesen lásd TILKOVSKY: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*, 145–188.

⁷⁸ A Tiso-államról lásd Ivan KAMENEC: *Trauma. Az első szlovák köztársaság (1939–1945)*, Auróra, Budapest, 1993.

zási helyén elfoglalja. Magyarországnak gondja lesz arra, hogy katonai magatartásával bizonytságot tegyen mértéktartásról és arról, hogy nemzeti ellenséges érzület Szerbiával, de még kevésbé Horvátországgal szemben. Magyarország magatartását mérték és arányérzék fogja jellemezni most is, miként a múltban. A magyar provocatio dacára 1938-ban Magyarország megtagadta (!) Németországnak a fegyveres együttműködést.⁷⁹ Csehszlovákia likvidálása terén, pedig akkor ennek ellenében a német birodalom egész Slovenskot, az északnyugati és északi történelmi magyar határokat kínálta fel. Magyarország sok ellenérzést és komoly lehetőségek elmulasztását vállalta azzal, hogy 1938-ban nem vállalt katonai kötelezettséget a német birodalom irányában és következménye volt, hogy amikor Csehszlovákiát Németország bizonyos időre likvidálta, Magyarország nem szerezhette vissza a Felvidéken ősi államterületét, mert a német hatalom új államot, Slovenskot hívott életre. De Magyarország ma is úgy véli, hogy akkor tanúsított mértéktartása felelt meg felelősségteljes reálpolitikájának.

Amikor tehát Magyarország most katonai akcióba bocsátkozott. Délszláviával szemben, nem tért el a mértéktartás és a felelősségérzet hagyományos politikai vonalától, hanem éppen ellenkezőleg önmaga és Európa iránt érzett hivatástudatból akadályozta meg a népek közjávártó új német államképlet kialakulását.

A térképi nyelvnél említett „térkép mint szöveg elv” betekintést nyújt e dokumentumon keresztül a Rónai által szerkesztett, majd memoárjában közölt déli német ütközőállam térbeli vázlatának valódi jelentésébe, azaz az állam megtervezésével elérni kívánt magyar célokba. Azokat a közvetlen politikai szándékokat foglalja össze, amelyeket az elképzelt állam térképi felvázolásával Teleki el kívánt érni. Ha ugyanis figyelmesen áttekintjük Rónai szövegét, akkor tulajdonképpen nem mást olvasunk, mint egy logikus rendben felépített, jól kidolgozott, ám igen csak nyakatekert, machiavellisztikus *casus bellit*.

Hiszen a dokumentum (azaz Teleki) szerint azért lépünk be a német szövetségünk oldalán a nemrég velünk örök barátsági szerződést kötő Jugoszlávia elleni hadjáratba, hogy megakadályozzuk a szövetségünk esetleges célját, illetve elhárítsuk a szövetségeseink egy ilyen állam létrehozásával ránk irányuló fenyegetését.

Ám ennél a háttértörténetnél sokkal elgondolkodtatóbb magának a dokumentumnak a különleges felépítése. Azért, mert Teleki (és Rónai) az Államtudományi Intézet fő kutatási és elemzési szálának középpontját és eredményeit alkalmazva nem csupán felmutat kompakt egészként, hihetően, azaz „működő”, életképes (!) egységként egy államteret, hanem ezt az államvíziót azért építi fel, hogy megteremtse az alapot ugyanezen állam megakadályozására, azaz a jugoszlávai hadjáratban való részvételre. Teleki tehát megteremt egy okot, amelyre felvázolja az ebből adódó (elkerülhetetlen) okozatot is. Ennek az eljárásmodnak az alkalmazásában Teleki segítségére van eredeti szakmája, a geográfia, hiszen a földrajz a korban már letisztázott módon a legfontosabb feladatának az ok-okozati összefüggések, azaz a kauzalitás felderí-

⁷⁹ Az Anschluss nemzetközi háttéréről ORMOS Mária: *A biztonsági kérdés és az Anschluss*, Történelmi Szemle 1975/2–3., 411–444. Az Anschluss magyar fogadtatásáról és az ezzel kapcsolatos félelmekről: L. NAGY Zsuzsa: *Liberális pártmozgalmak, 1931–1945*, Akadémiai, Budapest, 1986, 74–76.

tését tekintette.⁸⁰ Ezen érvrendszen belül a dokumentum *logikai* felépítése pedig a *következményekre* apellál. Ha tehát *nem* vesz részt Magyarország a hadjáratban, annak egy új német állam lesz az eredménye. Azaz a memorandum szövegezése, felépítése azt mutatja, hogy az irat lényegében a diplomáciai nyomásgyakorlás eszköze lett volna.

„Sztárfotó” a Széchenyi-fürdő karzatán, 1940

⁸⁰ FODOR Ferenc: *Általános gazdasági földrajz*, Athenaeum, Budapest, é. n., 10.